

1. Πρόλογος

Όταν στη νομική ορολογία γίνεται λόγος γενικά για ευθύνη (από το αρχαίο «ευθύνη» που σημαίνει: *διόρθωση, τιμωρία, κολασμός, λογοδοσία*), νοούνται οι ποινικές συνέπειες μιας (παράνομης) συμπεριφοράς ενός ή περισσοτέρων προσώπων.¹ Υποκείμενο της ευθύνης μπορεί να είναι όχι μόνον ο ιδιώτης αλλά και ο φορέας ενός πολιτειακού λειτουργήματος. Έτσι, το δίκαιο, γνωρίζει την ευθύνη, π.χ. των δημοσίων υπαλλήλων, των δικαστών, του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 49 του Συντάγματος) και της κυβέρνησης. Οι ρυθμίσεις της ευθύνης των φορέων ενός πολιτειακού λειτουργήματος μπορεί να διαπνέονται από δύο διαμετρικά αντίθετες κατευθυντήριες σκέψεις: από τη σκέψη της θέσης ορίων στην ευθύνη του φορέα ή από τη σκέψη ιδιαίτερα αυστηρών συνεπειών για την παράνομη συμπεριφορά του.

Ο αποφασιστικός ρόλος που έχει η κυβέρνηση, αλλά και το κάθε μέλος του Υπουργικού Συμβουλίου, μέσα στο κοινοβουλευτικό σύστημα, σφραγίζει και τη σημασία του θεσμού της ευθύνης των Υπουργών. Την ιστορική αφετηρία του θεσμού τη βρίσκουμε στην εθιμική εξέλιξη του αγγλικού πολιτεύματος. Ο θεσμός παρουσιάζεται σε τρεις μορφές: **α)** αρχικά ως νομική ευθύνη, που ειδικότερα περιλαμβάνει: i) την ποινική ευθύνη, δηλαδή την ποινική αξίωση της πολιτείας για τις παραβιάσεις των κανόνων του ποινικού δικαίου από Υπουργούς, ii) την αστική ευθύνη, που περιλαμβάνει τις αστικές συνέπειες που έχει η ζημιογόνος πράξη ενός υπουργού, και **β)** στη συνέχεια ως πολιτική ή κοινοβουλευτική ευθύνη, που περιλαμβάνει τη σχέση εξάρτησης του Υπουργικού Συμβουλίου (ή μέλους του) από τη Βουλή και τις συνέπειες της άρσης της εμπιστοσύνης της Βουλής προς την Κυβέρνηση.

¹ Τσάτσος Δημήτρης Θ., Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Οργάνωση και Λειτουργία της Πολιτείας, Συνταγματικό Δίκαιο», τόμος Β', εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993.

2. Οι Υπουργοί

I. Οι αντιπρόεδροι της Κυβέρνησης

Ο συντακτικός νομοθέτης προβλέπει τον θεσμό του αντιπροέδρου της Κυβέρνησης.² Η ύπαρξη αντιπροέδρου δεν είναι υποχρεωτική κατά το Σύνταγμα.³ Όπως ορίζει – με διάταγμα που προκαλεί ο πρόεδρος της Κυβέρνησης – μπορεί να διορισθούν ένας ή περισσότεροι από τους υπουργούς αντιπρόεδροι του υπουργικού συμβουλίου.⁴ Το νόημα της διάταξης δεν φαίνεται να είναι ότι ο διοριζόμενος αντιπρόεδρος θα πρέπει να προΐσταται υπουργείου, ή να διοριστεί και ως υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου, αλλά ότι η υπουργική ιδιότητα εμπεριέχεται στην ιδιότητα του αντιπροέδρου. Επομένως, ο αντιπρόεδρος μπορεί να προΐσταται ενός ή και περισσοτέρων ή και ουδενός υπουργείου. Ο υπουργός που διορίζεται αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης μπορεί να απαλλαγεί από τα υπουργικά του καθήκοντα με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται μετά από πρόταση του πρωθυπουργού.

Οι αντιπρόεδροι της Κυβέρνησης διατηρούν την ιδιότητα του μέλους του υπουργικού συμβουλίου και στην περίπτωση που απαλλαγούν από τα υπουργικά τους καθήκοντα. Ο αριθμός των αντιπροέδρων δεν καθορίζεται από το Σύνταγμα. Οι αντιπρόεδροι αναπληρώνουν τον πρωθυπουργό ή και ανεξάρτητα από την αναπλήρωση ασκούν τις αρμοδιότητες που ορίζει ο πρωθυπουργός με απόφασή του, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα της Κυβέρνησης. Ασκούν, επίσης, κάθε άλλη αρμοδιότητα που προβλέπει ο νόμος.

Σε περίπτωση κωλύματος ή απουσίας αντιπροέδρου, αναπληρώνεται από άλλον αντιπρόεδρο που ορίζει ο πρωθυπουργός ή από τον υπουργό του οποίου αρμοδιότητες ασκεί ο αναπληρούμενος αντιπρόεδρος. Εφόσον δεν έχει διοριστεί άλλος αντιπρόεδρος ή δεν διοριστεί αναπληρωτής του

² Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, τόμος Β', *Οργάνωση και Λειτουργία του κράτους*, θ' έκδοση, Αθήνα 2001.

³ Σ. άρθρο 81, παρ.1, εδ. α', προτ. γ'.

⁴ Ο θεσμός του αντιπροέδρου άρχισε να εφαρμόζεται από το 1918 και συνταγματικά προβλέφθηκε στο πρώτο Σύνταγμα του 1927.

κωλυομένου αντιπροέδρου, οι αρμοδιότητές του ασκούνται από τον πρωθυπουργό.

II. Οι Υπουργοί

Κάθε υπουργός έχει δύο ιδιότητες. Αφενός μεν είναι μέλος συλλογικού κρατικού οργάνου, του υπουργικού συμβουλίου, αφετέρου είναι μονοπρόσωπο όργανο το οποίο προΐσταται ορισμένου κλάδου της διοικήσεως.⁵ Τα απαιτούμενα για τον διορισμό στο υπουργικό αξίωμα προσόντα ορίζει ο συνταγματικός νομοθέτης. Κανείς δεν μπορεί να διοριστεί μέλος της Κυβέρνησης ή υφυπουργός, αν δεν συγκεντρώνει τα προσόντα που ορίζει το Σύνταγμα για τους βουλευτές. Για να διορισθεί κάποιος υπουργός θα πρέπει να είναι Έλληνας πολίτης, να έχει τη νόμιμη ικανότητα να εκλέγει και να έχει συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του κατά την ημέρα του διορισμού του στο υπουργικό αξίωμα. Κατά το Σύνταγμα η βουλευτική ιδιότητα δεν είναι απαραίτητη για την απόκτηση της υπουργικής ιδιότητας. Υπουργοί μπορούν να διορισθούν είτε βουλευτές είτε εξωκοινοβουλευτικά πρόσωπα. Οποιαδήποτε επαγγελματική δραστηριότητα των Υπουργών αναστέλλεται κατά τη διάρκεια της άσκησης των καθηκόντων τους.

Το Σύνταγμα επιτρέπει στον κοινό νομοθέτη να καθιερώνει ασυμβίβαστο που αξιώματος του υπουργού και υφυπουργού και προς άλλα έργα.⁶ Το άρθρο 18 του νόμου 1558/1985 θεσπίζει ασυμβίβαστα έργα και ασυμβίβαστες πράξεις⁷ με το αξίωμα του μέλους της κυβέρνησης και του υφυπουργού. Ειδικότερα, η παράγραφος 1 ορίζει ότι: *«αναστέλλεται και η άσκηση καθηκόντων οποιασδήποτε θέσης νομικού προσώπου του δημοσίου τομέα, που κατέχει μέλος της κυβέρνησης ή υφυπουργός»*, καθώς και ότι *«η αναστολή επέρχεται αυτοδικαίως από το διορισμό του μέλους της Κυβέρνησης ή του υφυπουργού»*. Νομικά πρόσωπα του δημοσίου τομέα θεωρούνται τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, οι δημόσιες επιχειρήσεις, η Τράπεζα της Ελλάδος. Η παράγραφος 2 του άρθρου αυτού προβλέπει τις

⁵ Δημητρόπουλος Ανδρέας, *ό.π.*, σελ. 731.

⁶ Άρθρο 81 § 4 Σ *«καθιερώνει το ασυμβίβαστο του αξιώματος του υπουργού και υφυπουργού και προς άλλα έργα»*.

⁷ Δημητρόπουλος Ανδρέας, *ό.π.*, σελ. 731.

ασυμβίβαστες πράξεις. Συγκεκριμένα: «Τα μέλη της Κυβέρνησης και οι υφυπουργοί δεν επιτρέπεται να συνάπτουν οποιασδήποτε μορφής σύμβαση με το Δημόσιο ή άλλα νομικά πρόσωπα του δημοσίου τομέα, από την οποία γεννάται οποιοδήποτε όφελος υπέρ αυτών ή τρίτων. Η απαγόρευση ισχύει και για οποιασδήποτε μορφής εταιρεία ή επιχείρηση, στην οποία συμμετέχει το μέλος της κυβέρνησης ή ο υφυπουργός ως κύριος μέτοχος ή ως ομόρρυθμος, ετερόρρυθμος ή περιορισμένης ευθύνης εταίρος ή διατηρεί την ιδιότητα ανωτάτου διοικητικού στελέχους». Η παράβαση των διατάξεων αυτών συνεπάγεται την ακυρότητα των ασυμβίβαστων πράξεων και την ευθύνη των μελών της κυβέρνησης και των υφυπουργών κατά τις διατάξεις του νόμου περί ευθύνης υπουργών. Προκειμένου να αναλάβουν τα καθήκοντά τους οι υπουργοί δίνουν τον οριζόμενο όρκο. Αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι υπουργοί δίνουν τον όρκο στον τύπο της δικής τους θρησκείας ή δόγματος και οι άθεοι ορκίζονται χωρίς θρησκευτικό περιεχόμενο.

Κάθε υπουργός ασκεί τις αρμοδιότητες που ορίζει ο νόμος. Κάθε υπουργός προϊστάται κατά κανόνα ενός υπουργείου. Είναι όμως δυνατόν να προϊστάται και περισσοτέρων ή και ουδενός υπουργείου. Οι αρμοδιότητες κάθε υπουργείου καθορίζονται με διατάγματα, που εκδίδονται μετά από πρόταση του πρωθυπουργού. Οι Υπουργοί με χαρτοφυλάκιο προσυπογράφουν τα διατάγματα που αναφέρονται σε θέματα της αρμοδιότητάς τους. Οι Υπουργοί έχουν τις παρακάτω αρμοδιότητες:⁸ **α)** έχουν την ανώτατη διεύθυνση των υπηρεσιών του υπουργείου τους και κατευθύνουν, συντονίζουν, εποπτεύουν και ελέγχουν την δράση τους, καθώς και των υπαγομένων σ' αυτούς υπαλλήλων και δημοσίων λειτουργών, **β)** εποπτεύουν, συντονίζουν και κατευθύνουν τις ενέργειες των υφυπουργών που έχουν διοριστεί στο υπουργείο τους, **γ)** ασκούν τη νομοθετική πρωτοβουλία σε θέματα της αρμοδιότητάς τους σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του Συντάγματος και του κανονισμού της Βουλής, **δ)** προτείνουν την έκδοση των κανονιστικών και εκτελεστικών διαταγμάτων που αφορούν θέματα της αρμοδιότητάς τους και εκδίδουν τις κανονιστικές πράξεις και εξουσιοδότηση των νόμων, **ε)** ασκούν κάθε άλλη αρμοδιότητα που τους παρέχουν το Σύνταγμα και οι νόμοι ή που τους αναθέτει ο πρωθυπουργός.

⁸ Δημητρόπουλος Ανδρέας, *ό.π.*, σελ. 732.

Η σειρά προβαδίσματος των υπουργών καθορίζεται από την σειρά των υπουργείων.

Σε περίπτωση απουσίας⁹ ή κωλύματος υπουργού, ορίζεται από τον πρωθυπουργό άλλος υπουργός ή υφυπουργός ως αναπληρωτής του. Αν δεν διορισθεί αναπληρωτής, ο κωλυόμενος υπουργός αναπληρώνεται από τον αναπληρωτή υπουργό ή τον υφυπουργό του υπουργείου του, εφόσον υπάρχει. Αν δεν υπάρχει στο συγκεκριμένο υπουργείο αναπληρωτής υπουργός ή υφυπουργός, ο κωλυόμενος υπουργός αναπληρώνεται από άλλον υπουργό, σύμφωνα με τη σειρά προβαδίσματος.

III. Οι αναπληρωτές υπουργοί

Με τις διατάξεις του ισχύοντος Συντάγματος αναγνωρίζεται για πρώτη φορά συνταγματικά ο θεσμός των αναπληρωτών υπουργών.¹⁰ Οι αναπληρωτές υπουργοί έχουν την υπουργική ιδιότητα και είναι, επομένως, μέλη του υπουργικού συμβουλίου. Ο αναπληρωτής υπουργός διορίζεται σε θέση εντασσόμενη είτε στον πρωθυπουργό, είτε σε κάποιο υπουργείο.¹¹ Οι αρμοδιότητες των αναπληρωτών υπουργών ορίζονται με απόφαση του πρωθυπουργού που δημοσιεύεται στην εφημερίδα της κυβέρνησης. Με ίδια απόφαση είναι δυνατή η ανάθεση σε αναπληρωτή υπουργό αρμοδιοτήτων άλλου υπουργείου, συναφών προς τις αρμοδιότητές του.

Η σειρά προβαδίσματος των αναπληρωτών υπουργών είναι ανάλογη με εκείνη των υπουργείων στα οποία έχουν διορισθεί. Μεταξύ περισσότερων αναπληρωτών υπουργών του ίδιου υπουργείου προηγείται ο αρχαιότερος στο συγκεκριμένο υπουργείο, και εφόσον έχουν διορισθεί ταυτόχρονα προηγείται εκείνος του οποίου το όνομα βρίσκεται πρώτο στην πράξη διορισμού.

Σε περίπτωση κωλύματος ή απουσίας αναπληρωτή υπουργού, αναπληρώνεται από άλλο μέλος της κυβέρνησης ή υφυπουργό, τον οποίον

⁹ Δημητρόπουλος Ανδρέας, *ό.π.*, σελ. 733.

¹⁰ Σ. άρθρο 81 § 1, εδ. β'.

¹¹ Η ισχύουσα νομοθεσία, άρθρο 22 του ν. 1558 προβλέπει δύο θέσεις αναπληρωτών υπουργών στο Υπουργείο Εξωτερικών, και από μια θέση αναπληρωτή υπουργού στα Υπουργεία Εθνικής Άμυνας και Οικονομικών.

ορίζει ο πρωθυπουργός. Αν δεν οριστεί αναπληρωτής, τις αρμοδιότητές του ασκεί ο υπουργός του οικείου υπουργείου.

IV. Οι Υπουργοί χωρίς χαρτοφυλάκιο

Ο θεσμός του υπουργού χωρίς χαρτοφυλάκιο, δημιουργήθηκε στη χώρα μας από την ανάγκη υποβοήθησης του πρωθυπουργού και επιβλήθηκε στην συνταγματική πρακτική.¹² Ο θεσμός του υπουργού χωρίς χαρτοφυλάκιο προβλέφθηκε αρχικά από τον νόμο. Με τις διατάξεις του ισχύοντος Συντάγματος αναγνωρίζεται για πρώτη φορά συνταγματικά ο θεσμός του υπουργού χωρίς χαρτοφυλάκιο. Κατά το ισχύον Σύνταγμα ο νόμος ρυθμίζει τη θέση των υπουργών χωρίς χαρτοφυλάκιο.¹³ Οι υπουργοί χωρίς χαρτοφυλάκιο έχουν την υπουργική ιδιότητα, και είναι επομένως μέλη του υπουργικού συμβουλίου. Οι υπουργοί χωρίς χαρτοφυλάκιο ασκούν όσες αρμοδιότητες τους αναθέτει ο πρωθυπουργός με απόφασή του. Η απόφαση αυτή του πρωθυπουργού δημοσιεύεται στην εφημερίδα της κυβέρνησης. Οι αρμοδιότητες που ανατίθενται στους υπουργούς άνευ χαρτοφυλακίου, μπορεί να ανήκουν στον πρωθυπουργό ή σε υπουργό.

Την σειρά προβαδίσματος των υπουργών χωρίς χαρτοφυλάκιο προσδιορίζει ο χρόνος διορισμού τους, και αν έχουν διορισθεί ταυτόχρονα ακολουθείται η σειρά του ονόματός τους στην πράξη διορισμού. Τον υπουργό χωρίς χαρτοφυλάκιο αναπληρώνει το μέλος της κυβέρνησης ή υφυπουργός που ορίζει ο πρωθυπουργός. Αν δεν οριστεί αναπληρωτής, τις αρμοδιότητες του κωλυόμενου υπουργού χωρίς χαρτοφυλάκιο ασκεί ο πρωθυπουργός ή ο καθ' ύλην αρμόδιος υπουργός.

V. Οι Υφυπουργοί

Κατά το Σύνταγμα οι υφυπουργοί¹⁴ δεν είναι οπωσδήποτε μέλη του υπουργικού συμβουλίου. Η ρύθμιση αφήνεται στον κοινό νομοθέτη. Νόμος ρυθμίζει τη θέση των υφυπουργών, που μπορεί να αποτελούν μέλη της

¹² Πρώτος υπουργός χωρίς χαρτοφυλάκιο διορίστηκε ο Εμμ. Ρέπουλης, ο αποκαλούμενος «υποβενιζέλος».

¹³ Σ. άρθρο 81 § 1, εδ. β.

¹⁴ Ο θεσμός των υφυπουργών καθιερώθηκε με τον ν. 117/1918, «περί θεσμού Υφυπουργού εν τω Υπουργείω των Στρατιωτικών». Στη συνέχεια μεταγενέστεροι νόμοι προέβλεψαν την εφαρμογή του κάθε άλλου υπουργείου.

κυβέρνησης. Κατά την ισχύουσα ρύθμιση, οι υφυπουργοί δεν αποτελούν μέλη του υπουργικού συμβουλίου.¹⁵ Μπορεί όμως ο πρωθυπουργός να τους προσκαλέσει να συμμετάσχουν σε συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου χωρίς δικαίωμα ψήφου. Ως μέλη του υπουργικού συμβουλίου οι υφυπουργοί είναι ισότιμοι προς τους υπουργούς. Ίδια προς τη διαδικασία ανάδειξης των υπουργών, είναι και η διαδικασία ανάδειξης των υφυπουργών. Τους υφυπουργούς διορίζει και παύει ο πρόεδρος της Δημοκρατίας μετά από πρόταση του πρωθυπουργού. Οι υφυπουργοί ασκούν τις αρμοδιότητες που τους αναθέτουν με κοινή απόφαση ο πρωθυπουργός και ο οικείος υπουργός. Αν η απόφαση δεν ορίζει διαφορετικά, η νομοθετική πρωτοβουλία και σε άλλες κοινοβουλευτικές αρμοδιότητες, καθώς και η κανονιστική εξουσία παραμένουν στον υπουργό. Είναι επίσης δυνατόν να προβλέπεται η παράλληλη και από τον υπουργό άσκηση αρμοδιοτήτων που ανατίθενται σε υπουργό.

Κατά το Σύνταγμα, ο νόμος ρυθμίζει τη θέση των μόνιμων υπηρεσιακών υφυπουργών.¹⁶ Εκτός από τους πολιτικούς υφυπουργούς προβλέπονται και οι μόνιμοι υπηρεσιακοί υφυπουργοί. Οι υφυπουργοί αυτοί είναι ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι που απολαύουν μονιμότητα. Προέρχονται από την διοίκηση και δεν ανήκουν στην πολιτική κυβερνητική ηγεσία. Οι μόνιμοι υπηρεσιακοί υφυπουργοί δεν είναι μέλη του υπουργικού συμβουλίου. Ο θεσμός αποσκοπεί στην αποποίηση στελεχών με πολύχρονη και βαθιά γνώση του αντικειμένου και στην εξασφάλιση της συνέχειας της διοίκησης.

Η σειρά προβαδίσματος των υφυπουργών είναι ανάλογη με εκείνη των υπουργείων στα οποία έχουν διορισθεί. Μεταξύ περισσοτέρων υφυπουργών του ίδιου υπουργείου προηγείται ο αρχαιότερος στο συγκεκριμένο υπουργείο και εφόσον έχουν διορισθεί ταυτόχρονα, προηγείται εκείνος του οποίου το όνομα βρίσκεται πρώτο στην πράξη διορισμού. Εφόσον κωλύεται ο υφυπουργός, τις αρμοδιότητές του ασκεί ο αρμόδιος υπουργός.

¹⁵ Δημητρόπουλος Ανδρέας, *ό.π.*, σελ. 734.

¹⁶ Σ. άρθρο 81 παρ. 1 εδ. β' – τον θεσμό των μόνιμων υφυπουργών καθιέρωσε ο α.ν.43/1936 «περί συστάσεως θέσεως μόνιμου Υφυπουργού παρά τω Υπουργείω των εξωτερικών» και με μεταγενέστερους νόμους επεκτάθηκε και σε άλλα υπουργεία.

3. Η Ευθύνη των Υπουργών

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις – η έννοια του impeachment

Γενεσιουργός του θεσμού της ευθύνης των υπουργών, μόνων υπευθύνων, εφόσον «The king can do not wrong», υπήρξε η πρακτική του αγγλικού πολιτεύματος¹⁷ που συνίστατο στη θέση από τους υπουργούς, τους οποίους επέλεγε ο μονάρχης της βασιλικής σφραγίδας στις εκδιδόμενες επ' ονόματί του πράξεις.

Στην Αγγλία, οι πρώτες διαδικασίες επιβολής κυρώσεων στους κυβερνώντες που αποδόθηκαν με τον όρο «*impeachment*» εντοπίζονται τον 14^ο αιώνα.¹⁸ Όμως, και πριν από τον αφετηριακό αυτόν αιώνα, υπήρξαν περιπτώσεις Υπουργών και άλλων αξιωματούχων που τιμωρήθηκαν αλλά με άλλη διαδικασία, από την οποία απουσίαζε το βασικό χαρακτηριστικό του «*impeachment*» : η συμμετοχή της βουλής των κοινοτήτων. Και συγκεκριμένα πριν από τον 14^ο αιώνα και ειδικότερα πριν από το έτος 1376, με βάση μια διαδικασία που αποκλήθηκε «*petition of citizens*», η Βουλή των Λόρδων δίκαιε τους Υπουργούς και τους άλλους αξιωματούχους για πράξεις που προξένησαν ζημία στο Βασίλειο. Κατά την εκδίκαση των υποθέσεων παρευρισκόταν και ο μονάρχης και εκπρόσωποι της Βουλής των Κοινοτήτων, οι οποίοι, όμως, δεν συμμετείχαν στη διαδικασία. Η διαδικασία του «*impeachment*» σε σχέση με την προηγούμενη του «*petition of citizens*», προϋπέθετε και εξέφραζε μια νέα θεσμική ποιότητα: την αναβάθμιση του ρόλου της Βουλής των Κοινοτήτων. Η λεγόμενη Κάτω Βουλή επεδίωκε να διαδραματίσει μεγαλύτερο ρόλο στη διακυβέρνηση του Βασιλείου, και έκφραση αυτής της προσπάθειας ήταν η αύξηση της συμμετοχής της στη δίωξη των κυβερνώντων.

¹⁷ **Μαυριάς Κώστας Γ.**, «Συνταγματικό Δίκαιο Ι», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2000, σελ. 539.

¹⁸ **Λοβέρδος Ανδρέας Ν.**, «Ποινική ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών στο κοινοβουλευτικό πολίτευμα», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1995, σελ. 46.

Από όποια οπτική γωνία κι αν εξετασθεί ο θεσμός του «*impeachment*», θα διαπιστωθεί το έντονο πολιτικό του νόημα¹⁹: οι ιστορικές περίοδοι που κατά κύριο λόγο χρησιμοποιήθηκε, τα υποκείμενα που τον ενεργοποίησαν, και τέλος, οι πράξεις για τις οποίες κατηγορήθηκαν ή και τιμωρήθηκαν οι κυβερνώντες, αποτελούν αμάχητα τεκμήρια της βαθύτερης πολιτικής ratio του «*impeachment*». Και συγκεκριμένα:

α) Μπορεί το «*impeachment*» να απετέλεσε τη διαδικασία δίωξης και τιμώρησης των κυβερνώντων από τον 14^ο αιώνα έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ωστόσο η έντονη προσφυγή σ' αυτήν έγινε τις πολιτικά ανώμαλες ιστορικές περιόδους. Και κυρίως τις περιόδους 1376-1459 και 1600-1642.

β) Η διαδικασία του «*impeachment*» χρησιμοποιήθηκε ως μέσο επίτευξης πολιτικών στόχων. Η επί αιώνες χρήση της δεν επιτρέπει βέβαια γενικά και καθολικής ισχύος συμπεράσματα ως προς το υποκείμενο που κατέφυγε στο «*impeachment*» προκειμένου να βελτιώσει τη θεσμική του θέση. Μάλλον ευσταθεί η διαπίστωση, ότι όλοι οι αναμειγνυόμενοι με τη διακυβέρνηση και τη διοίκηση του Βασιλείου της Αγγλίας μπλέχθηκαν στις διαδικασίες του «*impeachment*» : δηλαδή είτε ο μονάρχης εναντίον των Υπουργών του ή και της Βουλής των Κοινοτήτων, είτε οι Υπουργοί κατ' άλλων υπουργών, είτε η Βουλή των Κοινοτήτων, ή και οι δύο Βουλές κατά του μονάρχη, είτε, τέλος, η μειοψηφία της Βουλής των Κοινοτήτων εναντίον της πλειοψηφίας, και αντιστρόφως.

γ) Οι πράξεις για τις οποίες κατηγορούνταν οι κυβερνώντες ήταν πολλές φορές αντίστοιχες μ' αυτό που σήμερα θα αποκαλούσαμε «πολιτικό σφάλμα», ήτοι: i) κακές συμβουλές στον μονάρχη, η υλοποίηση των οποίων δημιουργούσε προβλήματα στη διακυβέρνηση του Βασιλείου, ii) κακή διοίκηση εν καιρώ πολέμου, iii) κακή αμυντική οργάνωση του Βασιλείου, iv) κακή διαχείριση του δημοσίου χρήματος, κ.ο.κ. Συχνά, βέβαια, οι πράξεις που συμπεριλαμβάνονταν στα κατηγορητήρια, παρέπεμπαν και σε αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου.

¹⁹ Λοβέρδος Ανδρέας Ν., *ό.π.*, σελ. 47-48.

Αντίθετα με την προηγούμενη διαπίστωση για το πολιτικό – με σημερινούς όρους μιλώντας – νόημα του «*impeachment*», οι απειλούμενες και ενίοτε επιβαλλόμενες κυρώσεις, είχαν σχεδόν αποκλειστικά ποινικό²⁰ – με σημερινούς και πάλι όρους – χαρακτήρα. Για πράξεις, όπως αυτές που μόλις επισημάνθηκαν, επιβάλλονταν κυρώσεις σε βάρος εννόμων αγαθών των κυβερνώντων, και συγκεκριμένα σε βάρος της περιουσίας τους (δήμευση) της προσωπικής τους ελευθερίας (φυλάκιση, εξορία) και της ίδιας της ζωής τους. Η μόνη πολιτικής φύσης κύρωση ήταν η έκπτωση από το αξίωμά τους, η οποία όμως ουδέποτε επιβαλλόταν ως κύρια και αποκλειστική ποινή, αλλά επιβαλλόταν ως ένα αυτονόητο και εισαγωγικό της κύριας κύρωσης μέτρο.

II. Γενικά για την ευθύνη των Υπουργών

α) Η έκταση της ευθύνης

Η ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών για την άσκηση του λειτουργήματός τους είναι αυτονόητη στο δημοκρατικό πολίτευμα. Την ευθύνη των δημοσίων αυτών λειτουργιών καθιερώνουν ρητά οι διατάξεις των άρθρων 35 παράγραφος 1, 84, 85 και 86 του Συντάγματος.²¹ Κατά τη διάταξη του άρθρου 85 παράγραφος 1 εδ. α', «*τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, καθώς και οι Υφυπουργοί είναι συλλογικώς υπεύθυνοι για τη γενική πολιτική της κυβέρνησης και καθένας από αυτούς για τις πράξεις ή παραλείψεις της αρμοδιότητάς του, σύμφωνα με τις διατάξεις των νόμων για την ευθύνη των Υπουργών*». Εξάλλου, κατά τη διάταξη του άρθρου 35 παράγραφος 1 εδ. α', ο Υπουργός με την προσυπογραφή των πράξεων του Προέδρου της Δημοκρατίας αναλαμβάνει τη σχετική ευθύνη. Έτσι, τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί ευθύνονται: i) για τις δικές τους πράξεις ή παραλείψεις, ii) για τις πράξεις ή παραλείψεις του Υπουργικού Συμβουλίου και iii) για τις πράξεις ή παραλείψεις του προέδρου της Δημοκρατίας.

αα' Η ευθύνη για τις δικές τους πράξεις ή παραλείψεις

²⁰ Λοβέρδος Ανδρέας Ν., *ό.π.*, σελ. 49.

²¹ Ράϊκος Αθανάσιος, «*Συνταγματικό Δίκαιο*», τόμος Α', Εισαγωγή – Οργανωτικό Μέρος, τεύχος Β', εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1990.

Τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί ευθύνονται ατομικά για όλες τις πράξεις ή παραλείψεις, οι οποίες αναφέρονται στις αρμοδιότητές τους.²² Οι Υπουργοί υπέχουν κοινοβουλευτική ευθύνη και για τις πράξεις ή παραλείψεις των Υφυπουργών του Υπουργείου, στο οποίο προϊστανται ακόμα και αν στους Υφυπουργούς έχουν ανατεθεί κοινοβουλευτικές αρμοδιότητες και νομοθετική πρωτοβουλία. Είναι αυτονόητο ότι τα μέλη της κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί ευθύνονται και για τις πράξεις, που είναι άσχετες με τις αρμοδιότητές τους και για τις οποίες ευθύνονται όπως ακριβώς και οι άλλοι ιδιώτες.

ββ' Η ευθύνη για τις πράξεις ή παραλείψεις του Υπουργικού Συμβουλίου

Τα μέλη της Κυβέρνησης ευθύνονται για όλες τις πράξεις ή παραλείψεις του Υπουργικού Συμβουλίου. Αντίθετα, οι Υφυπουργοί, δεν ευθύνονται κατ' αρχήν για τις πράξεις ή παραλείψεις του Υπουργικού Συμβουλίου, γιατί δεν αποτελούν μέλη του. Αυτοί υπέχουν μόνον συλλογική ευθύνη «για τη γενική πολιτική» της Κυβέρνησης.

γγ' Η ευθύνη για τις πράξεις ή παραλείψεις του προέδρου της Δημοκρατίας

Τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί ευθύνονται για τις πράξεις, τις παραλείψεις και την εν γένει συμπεριφορά του προέδρου ως οργάνου του Κράτους. Πρώτα, τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί ευθύνονται για τις πράξεις του προέδρου κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του. Τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί αναλαμβάνουν την ευθύνη με την προσυπογραφή των πράξεων του Προέδρου χωρίς την οποία αυτές είναι νομικά ανίσχυρες. Συνεπώς, τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί δεν ευθύνονται για τις πράξεις του Προέδρου, που εκδίδει μόνος του και για τις οποίες μόνον αυτός ευθύνεται. Εξάλλου, τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί ευθύνονται τόσο για τις παραλείψεις του προέδρου, π.χ. για τη μη έκδοση και δημοσίευση των νόμων, όσο και για την εν γένει συμπεριφορά του και ιδίως για τις πολιτικές

²² Ράικος Αθανάσιος, *ό.π.*, σελ. 398.

δηλώσεις του, π.χ. διαγγέλματα προς το Λαό και τη Βουλή, δηλώσεις στον Τύπο και μηνύματα προς τους Αρχηγούς άλλων κρατών.

Τα Συντάγματα του 1925 και 1927 καθιέρωσαν ρητά την ευθύνη της Κυβέρνησης για τις παραλείψεις και τις πολιτικές δηλώσεις του προέδρου. Τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί αναλαμβάνουν την ευθύνη για τις παραλείψεις και τις πολιτικές δηλώσεις του προέδρου με τη ρητή έγκρισή τους ή αποχή τους.²³ Το Σύνταγμα για την κατοχύρωση της ευθύνης των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών από τη μια μεριά απαγορεύει την απονομή χάρις σε μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργό που καταδικάστηκε από το Υπουργοδικείο χωρίς τη συγκατάθεση της Βουλής, και από την άλλη ορίζει ότι *«σε καμία περίπτωση η έγγραφη ή προφορική εντολή του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν απαλλάσσει τους Υπουργούς ή Υφυπουργούς από την ευθύνη τους»*.

β) Τα είδη της ευθύνης

Το Σύνταγμα δεν καθορίζει περιοριστικά τα είδη της ευθύνης των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών. Αυτό καθιερώνει τη συλλογική και την ατομική ευθύνη γενικά. Θεσπίζει την κοινοβουλευτική ευθύνη• και προβλέπει κατ' αρχήν την ποινική ευθύνη, αφήνοντας στον κοινό νομοθέτη την εγγύτερη ρύθμισή της και την καθιέρωση οποιασδήποτε άλλης ευθύνης των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών. Τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί υπέχουν κατά το ισχύον ελληνικό δίκαιο, όπως και κατά το προϊσχύσαν, τριπλή ευθύνη²⁴: κοινοβουλευτική, ποινική και αστική. Την τριπλή αυτή ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών αναφέρουν και οι διατάξεις του άρθρου 17 του Ν.1558/1985, οι οποίες κατά το άρθρο 11 παράγραφος 1 αυτού *«ισχύουν και για τον πρωθυπουργό»*. Η διάταξη αυτή του άρθρου 11 ήταν περιττή, γιατί ήταν πάντοτε και είναι αυτονόητο ότι την τριπλή ευθύνη υπέχει προεχόντως ο Πρωθυπουργός.

III. Η Κοινοβουλευτική ευθύνη

²³ Ράικος Αθανάσιος, *ό.π.*, σελ. 399.

²⁴ Ράικος Αθανάσιος, *ό.π.*, σελ. 400.

Την κοινοβουλευτική ευθύνη²⁵ των Υπουργών καθιερώνουν οι διατάξεις του άρθρου 84 του Συντάγματος. Ειδικότερα, η διάταξη της παραγράφου 1 εδ. α' αυτού, ορίζει ότι «η κυβέρνηση οφείλει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής». Κατά τη διάταξη αυτή, η εμπιστοσύνη της Βουλής προς την Κυβέρνηση αποτελεί την προϋπόθεση παραμονής της στην αρχή. Οι άλλες διατάξεις της παραγράφου αυτής θεσπίζουν την υποχρέωση της Κυβέρνησης να ζητεί την ψήφο της εμπιστοσύνης της Βουλής μέσα σε δεκαπέντε μέρες από την ορκωμοσία του Πρωθυπουργού και το δικαίωμά της να το κάνει οποτεδήποτε άλλοτε, δηλαδή την υποχρέωση και το δικαίωμα της Κυβέρνησης να υποβάλλει στη Βουλή «πρόταση εμπιστοσύνης». Η Βουλή, αν κατά το σχηματισμό της Κυβέρνησης έχουν διακοπεί οι εργασίες της, καλείται μέσα σε δεκαπέντε ημέρες για να αποφανθεί για την πρόταση εμπιστοσύνης.

Οι διατάξεις των παραγράφων 2-3 του άρθρου ρυθμίζουν την άρση της εμπιστοσύνης της Βουλής από την Κυβέρνηση μετά από πρόταση της Αντιπολίτευσης («πρόταση δυσπιστίας»): «Η Βουλή μπορεί με απόφασή της να αποσύρει την εμπιστοσύνη της από την Κυβέρνηση ή από μέλος της. Πρόταση δυσπιστίας μπορεί να υποβληθεί μόνον μετά την πάροδο εξαμήνου, αφότου η Βουλή απέρριψε πρόταση δυσπιστίας. Η πρόταση δυσπιστίας πρέπει να είναι υπογεγραμμένη από το ένα έκτον τουλάχιστον των βουλευτών και να περιλαμβάνει σαφώς τα θέματα για τα οποία θα διεξαχθεί η συζήτηση. Κατ' εξαίρεση, μπορεί να υποβληθεί πρόταση και πριν από την πάροδο εξαμήνου, αν είναι υπογεγραμμένη από την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών». Οι διατάξεις των παραγράφων 1-3 του άρθρου επαναλαμβάνουν τις διατάξεις του άρθρου 78 παράγραφοι 1-3 του προϊσχύσαντος Συντάγματος με ορισμένες τροποποιήσεις. Το ισχύον Σύνταγμα, όπως και το προηγούμενο, δεν απαιτεί για το παραδεκτό της πρότασης δυσπιστίας και την υπόδειξη νέου Πρωθυπουργού με αυτή. Μια τέτοια πρόταση δυσπιστίας, τη λεγόμενη «δημιουργική ή θετική πρόταση δυσπιστίας»,²⁶ καθιερώνει το άρθρο 67 § 1 του θεμελιώδους Νόμου της Δυτικής Γερμανίας.

²⁵ Ράικος Αθανάσιος, ό.π., σελ. 407.

²⁶ Ράικος Αθανάσιος, ό.π., σελ. 408.

Η πρόταση δυσπιστίας κατά το Σύνταγμά μας, μπορεί σύμφωνα με τις ερμηνευόμενες διατάξεις, να υποβάλλεται είτε κατά ολόκληρης της Κυβέρνησης, είτε κατά ενός ή περισσότερων μελών της. Αντίθετα, είναι ανεπίτρεπτη η υποβολή πρότασης δυσπιστίας κατά Υφυπουργών που υπέχουν μόνο συλλογική κοινοβουλευτική ευθύνη. Για πράξεις και παραλείψεις των Υφυπουργών μπορεί να υποβάλλεται πρόταση δυσπιστίας κατά των αρμοδίων Υπουργών.

Οι διατάξεις των παραγράφων 4-7 του άρθρου 84 του Συντάγματος²⁷ καθιερώνουν ορισμένες αρχές, οι οποίες διέπουν τη συζήτηση και την ψηφοφορία για την πρόταση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας. Ειδικότερα, η συζήτηση για την πρόταση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας, αρχίζει μετά δύο ημέρες από την υποβολή της σχετικής πρότασης, εκτός αν η Κυβέρνηση, σε περίπτωση πρότασης δυσπιστίας, ζητήσει να αρχίσει αμέσως η συζήτηση, η οποία δεν μπορεί να παραταθεί πέρα από τρεις ημέρες από την έναρξή της• η ψηφοφορία για την πρόταση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας διεξάγεται αμέσως μόλις τελειώσει η συζήτηση• μπορεί, όμως, να αναβληθεί για σαράντα οκτώ ώρες, αν το ζητήσει η Κυβέρνηση• και κατά την ψηφοφορία για τις προτάσεις ψηφίζουν και οι Υπουργοί και Υφυπουργοί που είναι βουλευτές. Εξάλλου το Σύνταγμα, σχετικά με την πλειοψηφία που απαιτείται για την αποδοχή της πρότασης, ορίζει ότι η πρόταση εμπιστοσύνης εγκρίνεται με την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων βουλευτών, η οποία όμως δεν επιτρέπεται να είναι κατώτερη από τα δύο πέμπτα του όλου αριθμού των βουλευτών, ενώ η πρόταση δυσπιστίας εγκρίνεται μόνον από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.

Η διάκριση αυτή μεταξύ της πρότασης εμπιστοσύνης και της πρότασης δυσπιστίας, και συγκεκριμένα η απαιτούμενη μικρότερη πλειοψηφία για την αποδοχή της πρώτης, αποβλέπει στην εξασφάλιση της σταθερότητας της Κυβέρνησης. Αντίθετα, το άρθρο 78 παράγραφος 6 του προϊσχύσαντος Συντάγματος, απαιτούσε την ίδια πλειοψηφία (τουλάχιστον τα δύο πέμπτα των βουλευτών) για την αποδοχή των δύο προτάσεων. Η προαναφερομένη διάκριση μεταξύ των δύο προτάσεων, την οποίαν

²⁷ Ράικος Αθανάσιος, *ό.π.*, σελ. 409.

καθιερώνει το ισχύον Σύνταγμα, θεσπίζεται και από το άρθρο 49 του γαλλικού Συντάγματος.

Κατά τα λοιπά, η διαδικασία της συζήτησης²⁸ και ψήφισης της πρότασης εμπιστοσύνης και της πρότασης δυσπιστίας, ρυθμίζεται αντίστοιχα από τις διατάξεις των άρθρων 141 και 142 του κανονισμού της Βουλής. Η πρόταση εμπιστοσύνης η οποία υποβάλλεται μετά την ορκωμοσία του πρωθυπουργού και οποτεδήποτε άλλοτε με γραπτή ή προφορική δήλωσή του στη Βουλή, εγγράφεται σε ειδική ημερήσια διάταξη. Στην πρώτη περίπτωση ο Πρόεδρος της Βουλής, ύστερα από συνεννόηση με την κυβέρνηση, ορίζει την ημέρα που θα αρχίσει η συζήτηση για τις προγραμματικές δηλώσεις και την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης. Η πρόταση δυσπιστίας υποβάλλεται στον πρόεδρο σε δημόσια συνεδρίαση της Βουλής και, αν διαπιστωθεί ότι υπογράφεται από τον απαιτούμενο ελάχιστο αριθμό βουλευτών, η Βουλή διακόπτει τις εργασίες της για δύο ημέρες• εκτός εάν η Κυβέρνηση ζητήσει να αρχίσει αμέσως η συζήτησή της. Η συζήτηση των προτάσεων εμπιστοσύνης και δυσπιστίας τελειώνει το αργότερο τη δωδεκάτη νυχτερινή ώρα της τρίτης ημέρας από την έναρξή της, με ονομαστική ψηφοφορία.

Αν η Βουλή απορρίψει την πρόταση εμπιστοσύνης ή δεχτεί την πρόταση δυσπιστίας,²⁹ η Κυβέρνηση ή το μέλος της που αφορούσε τη δεύτερη πρόταση, οφείλει, κατά το Σύνταγμα, να υποβάλει αμέσως στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας παραίτηση, η αποδοχή της οποίας είναι υποχρεωτική. Την περίπτωση της παραδοχής της πρότασης δυσπιστίας κατά της Κυβέρνησης προβλέπει ρητά η διάταξη του άρθρου 38 παράγραφος 1 του Συντάγματος, η οποία επιτάσσει την απαλλαγή της Κυβέρνησης από τα καθήκοντά της στην περίπτωση αυτή.

Η κοινοβουλευτική ευθύνη είναι κατ' αρχήν, κατ' αντίθεση με την ποινική και την αστική, συλλογική και όχι ατομική. Την αρχή αυτή καθιερώνει η διάταξη του άρθρου 85 παράγραφος 1 του Συντάγματος, κατά την οποία τα μέλη της Κυβέρνησης και οι Υφυπουργοί είναι «*συλλογικώς υπεύθυνοι για τη γενική πολιτική της Κυβέρνησης*». Η διάταξη αυτή και η διάταξη του

²⁸ Ράικος Αθανάσιος, *ό.π.*, σελ. 410.

²⁹ Ράικος Αθανάσιος, *ό.π.*, σελ. 411.

άρθρου 84 παράγραφος 1 του Συντάγματος προβλέπουν, βέβαια, και την ατομική κοινοβουλευτική ευθύνη. Εντούτοις, στην πρακτική σπάνια εφαρμόζεται η ατομική κοινοβουλευτική ευθύνη, γιατί η Κυβέρνηση τάσσεται συνήθως αλληλέγγυα με τον Υπουργό ή τους Υπουργούς, κατά των οποίων υποβάλλεται η πρόταση δυσπιστίας και έτσι θέτει γενικό ζήτημα εμπιστοσύνης προς αυτήν• αν όμως η Κυβέρνηση δεν ταχθεί αλληλέγγυα με τον Υπουργό ή τους Υπουργούς, αυτοί θ' αναγκαστούν να υποβάλουν παραίτηση πριν από τη συζήτηση της πρότασης.

IV. Η αστική ευθύνη

Αστική υπουργική ευθύνη³⁰ είναι η υποχρέωση των υπουργών προς αποζημίωση των ζημιωθέντων για τις ζημίες τις οποίες προκάλεσαν με παράνομες πράξεις τους και για τις οποίες προηγήθηκε ποινική καταδίκη. **α)** Η αστική υπουργική ευθύνη είναι ευθύνη αποζημίωσης των ζημιωθέντων, προκειμένου να επέλθει αποκατάσταση των ζημιών. Για την ύπαρξη, επομένως, αστικής ευθύνης, είναι απαραίτητη η ύπαρξη ζημίας, **β)** Η αστική ευθύνη είναι ευθύνη έναντι του ζημιωθέντος, είναι, επομένως, ευθύνη έναντι οποιουδήποτε προσώπου υπέστη ζημία, φυσικού ή νομικού, ή και αυτού του δημοσίου, **γ)** κατά την ισχύουσα ρύθμιση, προϋπόθεση της αστικής ευθύνης του Υπουργού είναι η προηγούμενη ποινική καταδίκη. Αγωγή αποζημίωσης γεννάται μόνον κατά του καταδικασθέντος μέλους της Κυβέρνησης. Η απαλλαγή του κατηγορουμένου υπουργού συνεπάγεται την απαλλαγή και από οποιαδήποτε αστική ευθύνη. Η αστική ευθύνη του υπουργού είναι ευθύνη υποκειμενική και υπάρχει μόνον στις περιπτώσεις υπαιτιότητάς του.

Το Δημόσιο ενέχεται σε αποζημίωση για τις παράνομες πράξεις ή παραλείψεις μελών της Κυβέρνησης ή υφυπουργών, εκτός αν η πράξη ή η παράλειψη έγινε κατά παράβαση διάταξης κειμένης χάριν του γενικού συμφέροντος. Η αστική ευθύνη του δημοσίου είναι ευθύνη για παράνομες πράξεις είναι ευθύνη αντικειμενική, καθόσον δεν απαιτείται υπαιτιότητα. Η αστική ευθύνη του δημοσίου υπάρχει, ανεξάρτητα από εκείνη των υπουργών. Η μη καταδίκη του υπουργού από το Υπουργοδικείο συνεπάγεται το αστικά ανεύθυνο του ίδιου, όχι όμως και του Δημοσίου. Το

³⁰ Δημητρόπουλος Ανδρέας, *ό.π.*, σελ. 937.

Δημόσιο, εφόσον υπάρχει ευθύνη του υπουργείου, ευθύνεται εις ολόκληρον με τον υπαίτιο υπουργό. Η ευθύνη του, όμως, είναι ευρύτερη καθόσον περιλαμβάνει περιπτώσεις υποχρέωσης προς αποζημίωση, στις οποίες οι προεκλέξαντες την ζημία υπουργοί δεν ευθύνονται αστικά.

4. Η ποινική ευθύνη των Υπουργών

I. Η εφαρμογή του καταργηθέντος ν.δ.802/1971 υπό το Σύνταγμα του 1975

Το νομοθετικό διάταγμα 802/1971 «περί ευθύνης των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών», καθώς αποτελεί κοινό ειδικό ποινικό νόμο³¹ που ίσχυε ώσπου να εκδοθεί ο οργανικός νόμος περί ευθύνης Υπουργών, ο οποίος προβλέπεται από το άρθρο 86 παράγραφος 1 του Συντάγματος, εφαρμόζεται μόνο στο μέτρο που οι διατάξεις του δεν είναι αντίθετες προς το Σύνταγμα.

Το εν λόγω διάταγμα εκδόθηκε από τους πραξικοπηματίες της 21^{ης} Απριλίου³² και διατηρήθηκε σε ισχύ από το Σύνταγμα του 1975, το οποίο εισήγαγε, μάλιστα, με το άρθρο 66, περισσότερες ρυθμίσεις από όσες περιείχαν προγενέστερα Συντάγματα, σχετικές με την ποινική ευθύνη των Υπουργών.

Οι δικονομικές διατάξεις του ν.δ.802/1971 που ίσχυσε μέχρις ότου καταργήθηκε από το νόμο 2509/1997, περιείχαν, σε ό,τι αφορά τη διαδικασία ενώπιον της Βουλής, ρυθμίσεις που αναφέρονταν στο δικτατορικό κείμενο «Συντάγματος» του 1968 και που δεν ανταποκρίνονταν ως προς αρκετά σημεία τους, στη σύγχρονη θεσμική πραγματικότητα, την όλη δε διαδικασία ενώπιον της Βουλής ρύθμιζαν τόσο το εν λόγω νομοθετικό διάταγμα όσο και ο κανονισμός της. Πρόβλημα ισχύος συνδυαστικών διατάξεων του ν.δ.802/1971 δημιούργησε, αφενός η διατύπωσή τους, αφετέρου η διατύπωση της παραγράφου 1 του άρθρου 115 του Συντάγματος (μεταβατική διάταξη), που ορίζει ότι «μέχρι της εκδόσεως του εν άρθρω 86 παράγραφος 1 νόμου, έχουν εφαρμογή σε κείμενα διατάξεις των κατά τα άρθρα 49 παράγραφος 1 και 85 πράξεων και παραλείψεων».

Το γεγονός αυτό, όπως και το ότι ορισμένες ρυθμίσεις του Κανονισμού της Βουλής συγκρούονταν με ρυθμίσεις του ν.δ.802/1971, έθεσε το ερώτημα, ποια ρύθμιση ίσχυε ή κατίσχυε εν προκειμένω.

³¹ **Μανωλεδάκης Ε. Ιωάννης, Βενιζέλος Β. Ευάγγελος**, «Ποινική ευθύνη των Υπουργών : μειονεκτήματα της ισχύουσας ρύθμισης – προτάσεις για την τροποποίησή της», εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1993.

³² **Μαυριάς Κώστας Γ.**, «Συνταγματικό Δίκαιο. Τρίτη έκδοση», εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2004.

Η θεωρία δεν υπήρξε ομόφωνη.³³ Κατά τους μεν, κατίσχυε το νομοθετικό διάταγμα, κατά τους δε, ο κανονισμός της Βουλής.

Οι συγκρούσεις μεταξύ του ν.δ.802/1971 και των διατάξεων των άρθρων 153-158 κανονισμού της Βουλής ρυθμίζονταν με κριτήριο την ύλη στην οποία ενέπιπτε το επίμαχο θέμα: στα θέματα που ανάγονταν στη συμμετοχή της Βουλής, στις σχετικές διαδικασίες οι διατάξεις του κανονισμού της Βουλής, εκτόπιζαν τις αντίθετες διατάξεις του ν.δ.802/1971. Στα άλλα θέματα που δεν αφορούσαν τη συμμετοχή της Βουλής στις σχετικές διαδικασίες, οι διατάξεις του ν.δ.802/1971 εκτοπίζουν τις αντίθετες διατάξεις του Κ.τ.Β

Ο κύκλος των προσώπων που μπορούν να παραπεμφθούν κατά το άρθρο 66 παράγραφος 1, περιορίζεται – κατ' αρχήν – στα πρόσωπα «που διατελούν ή διετέλεσαν μέλη της Κυβέρνησης και Υφυπουργοί» και μόνον για πράξεις ή παραλείψεις κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους. Το άρθρο 6 του ν.δ.802/1971 εξειδίκευε το νόημα του άρθρου 86 παράγραφος 1 ορίζοντας ότι «τα εκτός της εκτέλεσης των καθηκόντων τους τελούμενα αδικήματα υπάγονται στα κοινά δικαστήρια». Πρόβλημα που είχε διχάσει τη θεωρία δημιουργήθηκε ως προς το αρμόδιο δικαστήριο για την εκδίκαση των αδικημάτων των συμμετόχων που δεν ενέπιπταν στον κύκλο των προσώπων που ορίζει το άρθρο 86 παράγραφος 1. Την ενδεχόμενη – ή και υποχρεωτική – συνεκδίκαση των αδικημάτων για τα οποία κατηγορούνται οι μη Υπουργοί συμμετοχοί από το ειδικό Δικαστήριο, του άρθρου 86 παράγραφος 1, δεν την προέβλεπε το Σύνταγμα αλλά ο κανονισμός της Βουλής και το ν.δ.802/1971.

α) Τα εγκλήματα των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών υπό το προϊσχύσαν ν.δ.802/1971

Στα πέντε πρώτα άρθρα του συνδυαστικού μέρους του, το ν.δ.802/1971 αναφερόταν στις πράξεις οι οποίες επέσυραν ποινική ευθύνη για τα μέλη της κυβέρνησης και τους Υφυπουργούς,³⁴ όπως και, κατά το Σύνταγμα, για όσους είχαν διατελέσει στα εν λόγω καθήκοντα:

³³ Τσάτσος Δημήτρης Θ., Φουντεδάκη Ν. Πηνελόπη, «Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Β', οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας», εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1993.

³⁴ Μαυριάς Κώστας Γ., ό.π., σελ. 583.

- 1) Το άρθρο 1 του ν.δ.802/1971 θέσπισε ως έγκλημα την παραβίαση του Συντάγματος και των νόμων.³⁵ Το άρθρο όριζε τα εξής: « Μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός, όστις κατά την εκτέλεσιν των καθηκόντων του, δι' ενεργείας ή παραλείψεώς του, παραβιάζει εκ προθέσεως διατάξεις του Συντάγματος, των νόμων ή των νομοθετικών διαταγμάτων ή των κατά το άρθρον 48 παράγραφοι 1 και 3 του Συντάγματος, εκδιδόμενων προεδρικών διαταγμάτων ή ετέρων κανονιστικών πράξεων, τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον έξι μηνών και αποστερήσεως των πολιτικών του δικαιωμάτων, κατά τα εν άρθρω 63 του Ποινικού Κώδικος οριζόμενα, διαρκείας από δύο μέχρι δέκα ετών ».
- 2) Το άρθρο 2 του ν.δ.802/1971 ανήγαγε σε έγκλημα την «εκ προθέσεως βλάβη του κράτους», ορίζοντας τα εξής: « Μέλος της Κυβερνήσεως ή Υφυπουργός, όστις κατά την εκτέλεσιν των καθηκόντων του, χωρίς να παραβιάσει διάταξη του Συντάγματος, των νόμων ... δι' ενεργείας ή παραλείψεώς του βλάπτει εκ προθέσεως τα συμφέροντα του κράτους, τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον έξι μηνών και αποστερήσεως των πολιτικών του δικαιωμάτων διαρκείας από δύο μέχρι και δέκα ετών ».
- 3) Το άρθρο 3 του ν.δ.802/1971 ποινικοποιούσε ως εξής την παράνομη προσυπογραφή: « Μέλος της κυβερνήσεως ή Υφυπουργός προσυπογράφων προεδρικό διάταγμα εκδιδόμενον προτάσει ή αποφάσει της Κυβερνήσεως ή υπογράφων πράξιν του Υπουργικού Συμβουλίου, δια των οποίων στοιχειοθετούνται αι κατά τα προηγούμενα άρθρα αξιόποινι πράξεις, τιμωρείται με την ποινή του αυτουργού, μειουμένην κατά το άρθρον 83 του Ποινικού Κώδικος ».
- 4) Το άρθρο 4 του ν.δ.802/1971 ποινικοποιούσε την ανακοίνωση Υπουργού προς τρίτον για πράγμα το οποίον γνώριζε ή τη δημοσιοποίηση διαπιστευμένου εγγράφου, όταν γίνονταν με πρόθεση βλάβης των συμφερόντων του κράτους.

³⁵ Τσάτσος Δημήτρης Θ., Πηνελόπη Ν. Φουντεδάκη, ό.π. σελ. § 19.

- 5) Το άρθρο 5 του ν.δ.802/1971 προέβλεπε την επιβολή των ποινών του κοινού ποινικού δικαίου και στους υπουργούς, για παραβιάσεις των ποινικών νόμων κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, σύμφωνα όμως με τη διαδικασία που το ίδιο προέβλεπε για την ποινική ευθύνη των υπουργών.

Κύριο χαρακτηριστικό της αντικειμενικής υπόστασης αυτών των εγκλημάτων ήταν η ιδιαίτερως γενική τους διατύπωση. Η γενικότητα αυτή της διατύπωσης δεν ανταποκρινόταν στο άρθρο 7 παράγραφος 1 του Συντάγματος, το οποίο ρητά αξιώνει ακριβή περιγραφή των πράξεων που ο νομοθέτης ανάγει σε εγκλήματα.

β) Η ενώπιον της Βουλής διαδικασία

Η άσκηση ποινικής δίωξης εναντίον των προσώπων του άρθρου 86 παράγραφος 1 του Συντάγματος απαιτούσε την τήρηση της ακόλουθης διαδικασίας:³⁶

- 1) Το δικαίωμα διατύπωσης κατηγορίας, σύμφωνα με τους νόμους περί ευθύνης των Υπουργών, είχε αποκλειστικά η Βουλή:³⁷ *«Δίωξη, ανάκριση ή προανάκριση ... » εναντίον όσων διατέλεσαν μέλη της Κυβέρνησης και Υφυπουργών «για πράξεις ή παραλείψεις κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, δεν επιτρεπόταν χωρίς προηγούμενη απόφαση της Βουλής».*
- 2) Η άσκηση ποινικής δίωξης προϋπέθετε πρόταση κατηγορίας, συζήτηση κατά τον κανονισμό της Βουλής και απόφαση της Βουλής με την οποία γινόταν αποδεκτή η πρόταση (άρθρο 154 παράγραφος 1 ΚτΒ).
 - 1) Η πρόταση κατηγορίας έπρεπε να υπογράφεται από το ένα δέκατο του συνολικού αριθμού των Βουλευτών, να προσδιόριζε με σαφήνεια τις καταλογιζόμενες πράξεις ή παραλείψεις και να μνημόνευε τις παραβιασθείσες διατάξεις (άρθρο 154 §§ 2 και 3 Κ.τ.Β).

³⁶ Μαυριάς Κώστας Γ., *ό.π.*, σελ. 589.

³⁷ Τσάτσος Δημήτρης Θ, Πηνελόπη Ν. Φουντεδάκη, *ό.π.*, σελ. 320.

- II) Η συζήτηση – κατά το άρθρο 155 § 3 ΚτΒ – περιοριζόταν μόνο στη λήψη απόφασης για διεξαγωγή ή όχι προανάκρισης. Η Βουλή μπορούσε να επιτρέψει την εμφάνιση του υπό κατηγορία προσώπου ενώπιόν της, και πάντως, υποχρεούταν να δεχθεί την υποβολή εγγράφου υπομνήματος.
 - III) Η ψηφοφορία για την απόφαση επί της πρότασης κατηγορίας ήταν μυστική και δεν μετείχε εκείνος κατά του οποίου στρεφόταν η κατηγορία, εάν ήταν βουλευτής (άρθρο 155 § 5 ΚτΒ).
 - IV) Κατά το άρθρο 155 § 6 ΚτΒ, εάν η Βουλή αποφάσιζε να μην γίνει προανάκριση, δεν μπορούσε να υποβληθεί νέα πρόταση κατηγορίας στηριζόμενη στα ίδια πραγματικά περιστατικά.
- 3) Μετά την απόφαση στην προανάκριση, ο κανονισμός προέβλεπε λεπτομερή διαδικασία προανάκρισης, η έκβαση της οποίας θα έκρινε αν τελικά η Βουλή θα αποφάσιζε την παραπομπή των υπό κατηγορία υπουργών κατά τις διατάξεις του άρθρου 86. Τη διαδικασία αυτή ρύθμιζαν τα άρθρα 156-158 ΚτΒ. Η διαδικασία αυτή οργανωνόταν σε τρία στάδια:³⁸
- I) Κατά το πρώτο στάδιο μεθοδευόταν η διατύπωση του πόρισματος, που συνέτασσε δωδεκαμελής προανακριτική επιτροπή βουλευτών εντός προθεσμίας που η Βουλή καθόριζε. Το πόρισμα της προανακριτικής επιτροπής έπρεπε να είναι αιτιολογημένο και να περιέχει σαφή πρόταση υπέρ ή κατά της κατηγορίας (άρθρο 156 § 1 ΚτΒ). Οι ανακριτικές εξουσίες της επιτροπής ήταν ευρείες (άρθρο 156 § 3 ΚτΒ) και δεν αναστέλλονταν με τη λήξη της συνόδου αλλά με τη λήξη της Βουλευτικής περιόδου (άρθρο 156 § 8 ΚτΒ). Τέλος, το ολοκληρωμένο πόρισμα με τη σαφή και αιτιολογημένη του πρόταση υποβαλλόταν στον

³⁸. Τσάτσος Δημήτρης Θ, Πηνελόπη Ν. Φουντεδάκη, *ό.π.*, σελ. 321.

Πρόεδρο της Βουλής, ο οποίος μέσα σε δέκα το πολύ ημέρες το διένεμε στους βουλευτές (άρθρο 156 § 5 ΚτΒ).

- II) Μετά την περάτωση του σταδίου διατύπωσης και υποβολής του πορίσματος της προανακριτικής επιτροπής, ακολουθούσε το στάδιο συζήτησης του πορίσματος στην Ολομέλεια της Βουλής για το οποίο το άρθρο 157 §§ 1 και 2 ΚτΒ θέσπιζε διαδικαστικές εγγυήσεις μιας δικαιοκρατικής διαδικασίας. Αν μετά την κατάθεση του πορίσματος έληγε η σύνοδος ή η βουλευτική περίοδος, ή διαλυόταν η Βουλή, η συζήτηση για το παραδεκτό της πρότασης διεξαγόταν στην επόμενη σύνοδο ή στην πρώτη σύνοδο της επομένης Βουλής (άρθρο 157 § 4 του ΚτΒ).
- III) Μετά την περάτωση του σταδίου διατύπωσης του πορίσματος ακολουθούσε το τρίτο στάδιο, δηλαδή η απόφαση της Βουλής. Η απόφαση λαμβανόταν με μυστική ψηφοφορία και χωριστά για κάθε καταγγελλόμενη πράξη ή παράλειψη (άρθρο 157 § 3 ΚτΒ).
- IV) Η όλη κοινοβουλευτική διαδικασία ολοκληρωνόταν με εκείνες τις ενέργειες της Βουλής που προβλέπονταν από το Σύνταγμα και τον κανονισμό της Βουλής για την περίπτωση που η Βουλή αποφαινόταν υπέρ της παραπομπής. Οι ενέργειες αυτές ήταν οι εξής: η Βουλή συγκροτούσε το κατά το άρθρο 86 § 1 του Συντάγματος Ειδικό Δικαστήριο που προεδρευόταν από τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου και συγκροτούταν από δώδεκα δικαστές, οι οποίοι κληρώνονταν από τον Πρόεδρο της Βουλής σε δημόσια συνεδρίαση μεταξύ όλων των διορισμένων πριν από την κατηγορία Αρεοπαγιτών και Προέδρων Εφετών, σύμφωνα με ότι όριζε ο νόμος. Τις λεπτομέρειες ρύθμιζε το άρθρο 158 §§ 3-5 ΚτΒ. Επίσης, η Βουλή, εξέλεγε επιτροπή από βουλευτές για την ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου υποστήριξη της κατηγορίας. Μόλις το Ειδικό Δικαστήριο συγκροτούταν, ο Πρόεδρος της Βουλής απέστειλε στον

Πρόεδρό του όλα τα σχετικά έγγραφα (άρθρο 158 § 5 ΚΤΒ). Με αυτήν την ενέργεια ολοκληρωνόταν ο ρόλος της Βουλής.

γ) Η ενώπιον του δικαστηρίου διαδικασία

Η διαδικασία ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου διεξαγόταν σε δύο στάδια.³⁹ Το στάδιο της προδικασίας και το στάδιο της διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου.

Σχετικές με την προδικασία ήταν οι διατάξεις του ν.δ.802/1971 (άρθρα 24-30). Κατά το άρθρο 30 του ν.δ.802/1971, για όσα δικονομικά θέματα δεν ρυθμιζόνταν από το νομοθέτημα αυτό, ίσχυε ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας. Η διαδικασία περιελάμβανε κυρίως τη διαδικασία της ανάκρισης που θεσπιζόταν από μέλος του ειδικού Δικαστηρίου, το οποίο οριζόταν από τον Πρόεδρο ως ανακριτής, και από το Τριμελές Δικαστικό Συμβούλιο που αποτελούταν από τον ανακριτή και άλλα δύο μέλη του Ειδικού Δικαστηρίου, που λαμβάνονταν κατά την τυχαία σειρά της κλήρωσής τους. Το πόρισμα της ανάκρισης αποστέλλοταν, κατά το άρθρο 27 του ν.δ.802/1971 στους βουλευτές – κατηγορούς και γνωστοποιούταν στον κατηγορούμενο. Σκοπός της ανάκρισης δεν ήταν η επανεξέταση του αν καλώς αποφασίστηκε η παραπομπή, αλλά η προπαρασκευή της ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου διαδικασίας. Το πόρισμα βέβαια της ανάκρισης, μπορούσε κατά το περιεχόμενο να αναιρεί την αιτιολογία της παραπομπής, δεν μπορούσε όμως να ματαιώσει τη διεξαγωγή της δίκης. Μετά το στάδιο της ανάκρισης ο Πρόεδρος προσδιόριζε τη δικάσιμο.

Για την ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου διαδικασία ίσχυαν οι διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (άρθρο 329 επ.) στο μέτρο που δεν υποχωρούσαν ενώπιον ειδικών ρυθμίσεων του ν.δ. 802/1971. Άσκηση ενδίκων μέσων δεν προβλεπόταν. Αυτό ήταν εύλογο ενόψει ειδικής σύνθεσης του δικαστηρίου. Σύμφωνα όμως με τα άρθρα 37-40 του ν.δ.802/1971, παρεχόταν η δυνατότητα επανάληψης της διαδικασίας με σχετική απόφαση του Αρείου Πάγου. Η απόφαση του Αρείου Πάγου για

³⁹ Τσάτσος Δημήτρης Θ, Πηνελόπη Ν. Φουντεδάκη, *ό.π.*, σελ. 322.

επανάληψη της διαδικασίας δεν εμπειρείχε ακύρωση της απόφασης του Ειδικού Δικαστηρίου.

δ) Οι ρυθμίσεις του προΐσχυσαντος ν.δ.802/1971 για την παραγραφή, αναστολή

Τα θέματα της αναστολής της ποινικής δίωξης και της αναστολής της δίκης ρυθμίζονταν από ειδικές διατάξεις. Έτσι:

- 1) Την αναστολή της ποινικής δίωξης μπορούσε να αποφασίσει κατά τη ρητή διατύπωση του Συντάγματος (άρθρο 86 § 2, εδ. γ') μόνον η Βουλή. Η απόφαση αυτή μπορούσε να ληφθεί έως την έναρξη της διαδικασίας ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου. Κατά το χρονικό διάστημα που μεσολαβούσε από την άσκηση της ποινικής δίωξης έως τη διαδικασία στο ακροατήριο, δηλαδή κατά το ανακριτικό στάδιο, η Βουλή μπορούσε να διαπιστώσει εάν κακώς είχε παραπέμψει και αναστείλει την ποινική δίωξη, είτε λόγω έλλειψης επαρκών ενδείξεων είτε για άλλους λόγους. Εάν γινόταν δεκτή η άποψη ότι η Βουλή μπορούσε οποτεδήποτε έως την έκδοση της απόφασης του Ειδικού Δικαστηρίου να αναστέλλει την ποινική δίωξη, τότε οι κατηγορούμενοι πρώην Υπουργοί στερούνταν το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 Συντάγματος) και βρισκόνταν διαρκώς «στο έλεος» της οποιασδήποτε πλειοψηφίας της Βουλής.⁴⁰ Πέραν όμως αυτού, μία απόφαση της Βουλής κατά το χρόνο εκδίκασης πλέον της υποθέσεως στο Ειδικό Δικαστήριο συνιστούσε, ενδεχομένως, παρέμβαση στο έργο της δικαιοσύνης. Η Βουλή αποφαινόταν για την αναστολή της ποινικής δίωξης, υπό τις χρονικές προϋποθέσεις σύμφωνα με το άρθρο 155 παράγραφοι 1-6 και 9 ΚτΒ.
- 2) Κατά το άρθρο 23 § 2 του ν.δ.802/1971 «η λήξης της συνόδου της Βουλής δεν αναστέλλει την πρόοδο της δίκης. Εν περιπτώσει λήξεως της περιόδου ή διαλύσεως της Βουλής, μετά την παραπομπή ή και διαρκούσης της δίκης, αναστέλλεται η εκδίκαση ή η πρόοδος ταύτης μέχρι διορισμού κατηγορών υπό της νέας Βουλής». Η διάταξη αυτή

⁴⁰ Τσάτσος Δημήτρης Θ., Πηνελόπη Ν. Φουντεδάκη, ό.π., σελ. 323.

επαναλαμβανόταν στο άρθρο 158 παράγραφος 6 ΚτΒ, με τη διαφορά ότι παραλειπόταν η φράση του άρθρου 23 § 2: «μέχρι διορισμού κατηγορών υπό της νέας Βουλής». Για το θέμα αυτό, εφόσον αναγόταν στη δικαστηριακή φάση και όχι στην κοινοβουλευτική προδικασία, ίσχυαν οι διατάξεις του ν.δ.8021/1971 και όχι εκείνες του κανονισμού της Βουλής.

Τα εγκλήματα που προβλέπονταν από τα άρθρα 1 έως 5 του ν.δ.802/1971 παραγράφονταν με την πάροδο της πρώτης συνόδου της επομένης βουλευτικής περιόδου, από εκείνη κατά τη διάρκεια της οποίας διαπράχθηκαν (άρθρο 7 του ν.δ.802/1971). Η ιδιαίτερα σύντομη αυτή παραγραφή υπηρετούσε τη λογική της ανάγκης να τερματίζονται το συντομότερο δυνατό οι ποινικές εκκρεμότητες μελών της Κυβέρνησης, που έπλητταν και την αξιοπιστία των θεσμών. Βέβαια, επρόκειτο για παραγραφή, η διάρκεια της οποίας ήταν κάθε φορά διαφορετική, ανάλογα με το πότε, δηλαδή πόσο πριν από τη διάλυση της Βουλής, είχε τελεσθεί το αδίκημα και ενώ η διάρκεια της παραγραφής, όπως θεσπιζόταν στο άρθρο 7, δεν δημιουργούσε *de lege lata* ερμηνευτικές αμφιβολίες, σοβαρές διαφωνίες, δημιουργήθηκε το πρόβλημα αν η ειδική αυτή παραγραφή υπέκειτο στις περί αναστολής της παραγραφής διατάξεις του Ποινικού Κώδικα (άρθρο 113 § 1 του Π.Κ.).

- 1) Την άποψη, πως η παραγραφή του άρθρου 7 του ν.δ.802/1971 δεν υπέκειτο σε αναστολή, υποστήριξε κατά τρόπο επιστημονικά εντυπωσιακό και πρωτότυπο ο Ι. Μανωλεδάκης.⁴¹ Η σκέψη του Μανωλεδάκη μπορούσε να συνοψισθεί ως εξής: παραγραφή και αναστολή υπακούουν στην ενιαία λογική της συντόμευσης μιας πολιτειακά επιβλαβούς εκκρεμότητας. Κατά παρέκκλιση του συνήθους τρόπου καθορισμού της διάρκειας της παραγραφής, που είναι ο ημερολογιακός, το άρθρο 7 του ν.δ.802/1971 την καθορίζει με όρους θεσμικούς, πολιτικούς, όπως είναι η «σύνοδος» και η «περίοδος» της Βουλής. Αυτή η αντίληψη για την κοινοβουλευτική παραγραφή είναι ασυμβίβαστη με το θεσμό της αναστολής. Είναι κατά τον Μανωλεδάκη, ανεπίδεκτη αναστολής.

⁴¹ Τσάτσος Δημήτρης Θ., Πηνελόπη Ν. Φουντεδάκη, *ό.π.*, σελ. 324.

2) Ορθότερη, όμως, θεωρήθηκε η άποψη που δέχτηκε μεν ότι η παραγραφή του άρθρου 7 του ν.8021/1971 ήταν επιδεικτική αναστολής και ότι η λογική του άρθρου 113 § 1 Π.Κ. εφαρμοζόταν και στην ποινική δίωξη των Υπουργών, αλλά ερμήνευε διαφορετικά την έννοια και το χρόνο «*έναρξης της ποινικής διαδικασίας*» ως χρόνο έναρξης της αναστολής. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η παραγραφή αναστελλόταν από τη στιγμή που η Βουλή αποφάσισε, κατά το άρθρο 157 § 3 ΚτΒ, την παραπομπή του υπό κατηγορία Υπουργού στο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 86 § 1.

II. Η ρύθμιση για την ποινική ευθύνη των Υπουργών κατά τον προϊσχύσαντα νόμο 2509/1997

Η αναθεώρηση του 2001 μετέβαλε καθ' ολοκληρίαν τις ρυθμίσεις του άρθρου 86 του Συντάγματος για την ποινική ευθύνη των Υπουργών. Οι νέες διατάξεις οδήγησαν ήδη σε τροποποίηση των σχετικών ρυθμίσεων του κανονισμού της Βουλής και προκάλεσαν την έκδοση του Νόμου 3126/2003, ο οποίος κατήργησε το Νόμο 2509/1997.⁴²

α) Πεδίο εφαρμογής του Ν. 2509/1997

Αντιθέτως προς το ν.δ.802/1971, ο Ν. 2509/1997 δεν καθίδρυε «ιδιώνυμα» υπουργικά αδικήματα, αλλά παρέπεμπε στις κοινές διατάξεις του συστατικού ποινικού δικαίου και, με τον όρο «υπουργός», εννοούσε τα μέλη της Κυβέρνησης και τους υφυπουργούς, τους οποίους για την εφαρμογή του νόμου θεωρούσε υπαλλήλους κατά την έννοια του άρθρου 13 περ. α' του Ποινικού Κώδικα.⁴³ Κατά τις διατάξεις του Νόμου 2509/1997 εκδικάζονταν, επίσης, πλημμελήματα ή κακουργήματα που τελούνταν από υπουργό κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ακόμη και όταν ο δράστης είχε παύσει να φέρει την ιδιότητα του υπουργού. Ως προς τις αξιόποινες πράξεις που δεν είχαν σχέση με τα καθήκοντα του υπουργού οριζόταν ότι εκδικάζονταν από

⁴² Μαυριάς Κώστας Γ., *ό.π.*, σελ. 594.

⁴³ «Υπάλληλος είναι εκείνος στον οποίο νόμιμα έχει ανατεθεί, έστω και προσωρινά, η άσκηση υπηρεσίας δημόσιας, δημοτικής ή κοινοτικής ή άλλου νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου».

τα αρμόδια δικαστήρια σύμφωνα με τις διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.⁴⁴

Ο νέος νόμος ρύθμιζε, κατά τρόπο που δεν επιδεχόταν ερμηνευτική διχογνωμία, τα ζητήματα της παραπομπής των συμμετόχων, της παραγραφής των αξιόποινων πράξεων και της αναστολής της παραγραφής τους.

Έτσι, οι συμμετοχοί κατηγορούνταν και δικάζονταν μαζί με τον υπουργό. Ρύθμιση που διέφερε από τη ρύθμιση του ν.δ.802/1971 κατά το ότι δεν κατέλειπε στη Βουλή διακριτική ευχέρεια για το αν θα διώξει και τους συμμετόχους.

Ως προς το ζήτημα της παραγραφής των αξιοποίνων πράξεων, γα μιν τις πράξεις που είναι άσχετες με τα υπουργικά καθήκοντα, η παραγραφή επερχόταν κατά τις κοινές διατάξεις, για δε τις αξιοποίνες πράξεις που έχουν σχέση με τα υπουργικά καθήκοντα, η παραγραφή επερχόταν με την πάροδο πέντε ετών από την ημέρα της τέλεσής τους.

Τέλος, η προθεσμία παραγραφής των αξιοποίνων πράξεων που τελέσθηκαν από τους υπουργούς κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, αναστελλόταν κατά τη διάρκεια και μόνον της βουλευτικής περιόδου κατά την οποία τελέσθηκαν.

β) Ως προς την άσκηση της ποινικής δίωξης

Ο Νόμος 2509/1997 όριζε⁴⁵ ότι ποινική δίωξη, ανάκριση ή προανάκριση κατά υπουργού για τις αξιόποινες πράξεις που τέλεσε κατά την άσκηση των καθηκόντων του, δεν επιτρεπόταν χωρίς προηγούμενη άδεια της Βουλής. Η Βουλή επιλαμβανόταν, κατά το νόμο, της υπόθεσης μετά τη διαβίβαση σε αυτή, δια του αρμοδίου εισαγγελέως, στοιχείων που είχαν προκύψει κατά τη διεξαγωγή διοικητικής εξέτασης, και ήταν ικανά να θεμελιώσουν ευθύνη υπουργού όπως και μετά τη διαβίβαση σε αυτή, δια του ανακριτού, στοιχείων που είχαν προκύψει κατά τη διάρκεια προκαταρκτικής εξέτασης, προανάκρισης ή ανάκρισης. Ευνόητο ήταν, ότι η ασκητική εξέταση, προανάκριση ή ανάκριση δεν μπορούσε να αφορά ευθέως τον

⁴⁴ **Μαυριάς Κώστας Γ.**, «*Συνταγματικό Δίκαιο Ι*», εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2000.

⁴⁵ **Μαυριάς Κώστας Γ.**, «*Συνταγματικό Δίκαιο*», 2000, σελ. 560.

υπουργό αλλά τρίτα πρόσωπα, εφόσον κατά συνταγματική επιταγή, οι ενέργειες αυτές δεν μπορούσαν να λάβουν χώρα χωρίς απόφαση της Βουλής. Εξίσου αυτονόητο ήταν, μολονότι δεν αναφερόταν στο Σύνταγμα, ότι για την ταυτότητα του νομικού λόγου ούτε προκαταρκτική εξέταση ήταν δυνατή χωρίς άδεια της Βουλής κατά υπουργού για πράξεις που τέλεσε κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

Επαναλαμβάνοντας διάταξη του Κανονισμού της Βουλής, όριζε ότι η κίνηση της διαδικασίας ποινικής δίωξης κατά υπουργού απαιτούσε να είχε ζητηθεί αυτό εγγράφως από το ένα δέκατο του συνολικού αριθμού των βουλευτών και δεν εκτεινόταν σε ζητήματα που αφορούσαν θέματα όπως η εγγραφή του ζητήματος στην ημερήσια διάταξη των συζητήσεων της Βουλής ή το είδος της ψηφοφορίας για τη λήψη από τη Βουλή της απόφασης για την κίνηση της ποινικής δίωξης.

Την πλειοψηφία,⁴⁶ όσον αφορά την απόφαση της Βουλής για ανάκριση κατά υπουργού, καθόριζε ο νόμος επί του συνόλου των μελών της, η οποία έπρεπε να λαμβάνεται σε δέκα ημέρες αφότου το έγγραφο κίνημα του ενός δεκάτου τουλάχιστον των βουλευτών περιερχόταν στο προεδρείο της, η δε απόφασή της συνιστούσε και άρση ασυλίας αν επρόκειτο για υπουργό που είχε την ιδιότητα του Βουλευτή.

Η απόρριψη από τη Βουλή του αιτήματος άσκησης ποινικής δίωξης κατά υπουργό, είχε ως συνέπεια ότι παρόμοια πρόταση, έστω και με διαφορετικό νομικό χαρακτηρισμό της πράξης, δεν μπορούσε να συζητηθεί εκ νέου, αν δεν στηριζόταν σε νέα πραγματικά περιστατικά που δεν είχαν τεθεί υπόψη της Βουλής, όταν έλαβε την αρνητική απόφαση.

γ) Ως προς τη διαδικασία εντύπων της Βουλής μετά τη λήψη απόφασης για την άσκηση ποινικής δίωξης

Με την απόφασή της για την άσκηση ποινικής δίωξης η Βουλή όριζε δωδεκαμελή επιτροπή από τα μέλη της και προθεσμία για τη διενέργεια ανάκρισης, καθώς και υποβολή από την επιτροπή του σχετικού πορίσματος της και του αποδεικτικού υλικού.⁴⁷ Το πόρισμα έπρεπε να είναι

⁴⁶ Μαυριάς Κώστας Γ., «Συνταγματικό Δίκαιο Ι», 2000, σελ. 561.

⁴⁷ Μαυριάς Κώστας Γ., *ό.π.*, σελ. 561.

αιτιολογημένο και να περιέχει σαφή πρόταση για την κατηγορία. Αιτιολογημένη έπρεπε να είναι και η πρόταση της τυχόν μειοψηφίας η οποία καταχωριζόταν σε χωριστό κεφάλαιο του ίδιου πορίσματος.⁴⁸

Η ανακριτική επιτροπή συγκροτούταν και λειτουργούσε όπως όριζε ο κανονισμός της Βουλής. Είχε όλες τις αρμοδιότητες των ανακριτικών αρχών, καθώς και του εισαγγελέα πλημμελειοδικών. Καλούσε εκείνον κατά του οποίου στρεφόταν η κατηγορία για να δώσει εξηγήσεις. Σε κάθε περίπτωση μπορούσε πάντως ο κατηγορούμενος να υποβάλει γραπτό υπόμνημα. Στο σημείο αυτό εξαντλούταν το σημείο όπου λαμβανόταν απόφαση για τη διενέργεια προανάκρισης. Η απόφαση λαμβανόταν με την ειδική πλειοψηφία που όριζε το άρθρο 9. Αν η Βουλή απέρριπτε το πόρισμα, δεν μπορούσε να υποβληθεί νέα πρόταση κατηγορίας εναντίον του ίδιου προσώπου που στηριζόταν στα ίδια πραγματικά περιστατικά. Αν όμως δεχόταν το πόρισμα, προχωρούσε όπως οριζόταν στον κανονισμό της με κλήρωση δώδεκα τακτικών και έξι αναπληρωματικών μελών για τη συγκρότηση του, κατά το άρθρο 86 παράγραφος 1 του Συντάγματος, Ειδικού Δικαστηρίου μεταξύ όλων των διορισμένων πριν από την κατηγορία αρεοπαγιτών και προέδρων εφετών. Επίσης, εξέλεγε, όπως όριζε ο κανονισμός της, τρεις βουλευτές με ισάριθμους αναπληρωματικούς στο να υποστηρίξουν την κατηγορία στο Ειδικό Δικαστήριο.

δ) Ως προς τη διαδικασία στο ακροατήριο του Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου 86 του Συντάγματος

Η διαδικασία στο ακροατήριο του Ειδικού Δικαστηρίου⁴⁹ άρχιζε με την έκδοση της πράξης ορισμού δικασίμου από τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου. Η δικάσιμος οριζόταν μέσα σε χρονικό διάστημα από εξήντα έως ογδόντα ημέρες από την έκδοση της πράξης. Η σχετική πράξη κοινοποιούταν στον κατηγορούμενο, στον πρόεδρο της Βουλής και στους κατηγορούς βουλευτές. Αν ο κατηγορούμενος που είχε κλητευθεί νόμιμα δεν εμφανιζόταν, δικαζόταν σαν να ήταν παρών. Ο κατηγορούμενος είχε το δικαίωμα να μην εμφανισθεί στο ακροατήριο αλλά να εκπροσωπηθεί από τρεις το πολύ συνηγόρους, που ορίζονταν με απλή εντολή. Η διαδικασία στο ακροατήριο, εφόσον δεν

⁴⁸ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., *ό.π.*, σελ. 744.

⁴⁹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., *ό.π.*, σελ. 745.

οριζόταν διαφορετικά στο νόμο 2509, διεξαγόταν κατά τις διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Η απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου ήταν αμετάκλητη. Αίτηση για ακύρωση της διαδικασίας ή της αποφάσεως από τον απόντα κατηγορούμενο, δεν επιτρεπόταν. Αν συνέτρεχε περίπτωση επανάληψης της διαδικασίας υπέρ του κατηγορουμένου για τους λόγους που προβλέπονταν στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, η σχετική αίτηση υποβαλλόταν στη Βουλή. Εφόσον γινόταν δεκτή, με απλή πλειοψηφία των μελών της, η δίκη στο ακροατήριο του Ειδικού Δικαστηρίου εκτελούνταν με επιμέλεια του Εισαγγελέα Εφετών Αθηνών, σύμφωνα με τις διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

ε) Ως προς την αστική ευθύνη των Υπουργών

Το άρθρο 19 παράγραφος 2 όριζε⁵⁰ ότι δεν επιτρεπόταν η άσκηση πολιτικής αγωγής στο Ειδικό Δικαστήριο. Η αγωγή αποζημίωσης ή χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης ασκούταν και εκδικαζόταν κατά τις τότε ισχύουσες διατάξεις, υπό τον όρο ότι είχε προηγουμένως καταδικασθεί ο υπεύθυνος από το Ειδικό Δικαστήριο.

III. Η ρύθμιση για την ποινική ευθύνη των Υπουργών σύμφωνα με το αναθεωρηθέν άρθρο 86 του Συντάγματος, του κανονισμού της Βουλής και τον Νόμο 3126/2003

Ο νόμος 3126/2003 εξειδικεύει το περιεχόμενο του άρθρου 86 του Συντάγματος,⁵¹ επαναλαμβάνει δε και σημεία που ρυθμίζει ο κανονισμός της Βουλής, προφανώς χάριν της ενότητας και πληρότητας των ρυθμίσεών του.

α) Πεδίο εφαρμογής του Νόμου

Ο νόμος διαστέλλει μεταξύ αξιοποιώνων πράξεων – πλημμελημάτων και κακουργημάτων – που τελούνται από Υπουργό η Υφυπουργό κατά την άσκηση των καθηκόντων του, και αξιοποιώνων πράξεων που τελέσθηκαν εκτός της άσκησης των καθηκόντων του. Οι πρώτες εκδικάζονται κατά τη διαδικασία του άρθρου 86 του Συντάγματος από ειδικό δικαστήριο, οι

⁵⁰ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., *ό.π.*, σελ. 745.

⁵¹ Μαυριάς Κώστας Γ., «*Συνταγματικό Δίκαιο*», τρίτη έκδοση, σελ. 596.

δεύτερες εκδικάζονται από τα αρμόδια δικαστήρια κατά τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα, των ειδικών ποινικών νόμων και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Εάν υπάρχουν συμμετοχοί σε τελεσθέντα από μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργό πλημμελήματα ή κακουργήματα, συμπαραπέμπονται και δικάζονται σύμφωνα με τις διατάξεις του Νόμου 3126/2003. Εξάλλου, απαγορεύεται από το Σύνταγμα, η θέσπιση ιδιώνυμων υπουργικών αδικημάτων.

β) Η παραγραφή, η αναστολή παραγραφής και η εξάλειψη του αξιοποίνου

Παραγραφή των αξιοποίνων πράξεων Υπουργών, Υφυπουργών και συμμετόχων επέρχεται μετά τη συμπλήρωση πέντε ετών από την ημέρα που τελέσθηκαν, σε κάθε δε περίπτωση, μετά τη συμπλήρωση δέκα ετών από την ημέρα τέλεσής τους. Αναστολή παραγραφής λαμβάνει χώρα: **α)** όσο διαρκεί η βουλευτική περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας τελέσθηκε η πράξη, εκτός αν στο μεταξύ έχει ληφθεί απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής, με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, για την άσκηση ή μη ποινικής δίωξης, **β)** όσο διαρκεί η κύρια διαδικασία, **γ)** όσο ισχύει η απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής, που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των μελών της, μετά από έγγραφη πρόταση τουλάχιστον τριάντα βουλευτών για την αναστολή της δίωξης, της προδικασίας ή της κύριας διαδικασίας. Εξάλειψη του αξιοποίνου επέρχεται με το πέρας της δεύτερης τακτικής συνόδου της βουλευτικής περιόδου, που αρχίζει μετά την τέλεση της αξιόποινης πράξης, αν μέχρι τότε η Βουλή δεν έχει αποφασίσει να ασκήσει δίωξη κατά Υπουργού ή Υφυπουργού.

γ) Η διαδικασία άσκησης της ποινικής δίωξης

Προϋπόθεση της διενέργειας προκαταρκτικής εξέτασης της άσκησης ποινικής δίωξης και της διενέργειας προανάκρισης ή ανάκρισης κατά Υπουργού ή Υφυπουργού για αξιόποινες πράξεις τελεσθείσες κατά την άσκηση των καθηκόντων του είναι η λήψη προηγουμένης απόφασης της Ολομέλειας της Βουλής με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των μελών

της.⁵² Σημειωτέον ότι, κατά ρητή επιταγή του Συντάγματος, αν κατά τη διεξαγωγή άλλης διοικητικής εξέτασης, προκαταρκτικής εξέτασης, προανάκρισης ή ανάκρισης, προκύψουν στοιχεία τα οποία σχετίζονται με τις αξιόποινες πράξεις που επισύρουν ποινική ευθύνη μέλους της Κυβέρνησης ή Υφυπουργού, αυτά διαβιβάζονται αμελλητί στη Βουλή από αυτόν που ενεργεί την εξέταση, προανάκριση ή ανάκριση. Απαγορεύεται δε, συναφώς, σε αυτόν που διενεργεί την έρευνα ή την εξέταση, η αξιολόγηση των στοιχείων που έχουν σχέση με ενδεχόμενη ποινική ευθύνη Υπουργών ή Υφυπουργών.

δ) Η κίνηση της διαδικασίας

Η πρόταση για την άσκηση δίωξης υποβάλλεται γραπτώς από τριάντα τουλάχιστον βουλευτές,⁵³ πρέπει δε να προσδιορίζει με σαφήνεια τις πράξεις ή παραλείψεις οι οποίες είναι αξιόποινες, να μνημονεύει δε και τις σχετικές παραβιασθείσες διατάξεις, αλλιώς είναι απαράδεκτη.

Η συζήτηση στην Ολομέλεια της Βουλής, που αμέσως ακολουθεί, έχει ως αντικείμενο τη λήψη ή μη απόφασης για τη συγκρότηση ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής προκειμένου να διεξαχθεί προκαταρκτική εξέταση. Ήδη δε, στο στάδιο αυτό της διαδικασίας, μπορεί η Βουλή να επιτρέψει την εμφάνιση ενώπιόν της του προσώπου εναντίον του οπίου στρέφεται η πρόταση άσκησης δίωξης, ώστε να ακουστούν οι απόψεις του. Ευνόητο είναι ότι, εν προκειμένω, ο καλούμενος είναι μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός εν ενεργεία ή διατελέσας στα αξιώματα αυτά, όχι δε και τυχόν συμμετοχος, εφόσον μόνο κατά των ως άνω προσώπων είναι δυνατή η υποβολή πρότασης άσκησης δίωξης στη Βουλή.

Με μυστική ψηφοφορία, στην οποία δεν μετέχει εκείνος κατά του οποίου στρέφεται η πρόταση άσκησης δίωξης – εννοείται αν είναι βουλευτής – λαμβάνεται απόφαση η οποία, αν δεν συγκεντρώσει την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών, έχει τη συνέπεια της απόρριψης ως προδήλως αβάσιμης της σχετικής πρότασης. Νέα πρόταση άσκησης δίωξης δεν μπορεί να υποβληθεί, αν στηρίζεται στα ίδια πραγματικά περιστατικά. Η βουλή μπορεί, όμως, με την ίδια διαδικασία και πλειοψηφία

⁵² Μαυριάς Κώστας Γ., «Συνταγματικό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, σελ. 597.

⁵³ Μαυριάς Κώστας Γ., «Συνταγματικό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, σελ. 598.

να ανακαλεί την απόφασή της (εννοείται ως προς τη συγκρότηση ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής για τη διεξαγωγή προκαταρκτικής εξέτασης, ή να αναστέλλει τη δίωξη ή την προδικασία ή την κύρια διαδικασία.

ε) Η διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης

Αν αποφασισθεί η διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης, ορίζεται δωδεκαμελής επιτροπή βουλευτών⁵⁴ – η οποία ορίζει δύο εισηγητές από τα μέλη της – και τάσσεται, με την ίδια απόφαση, προθεσμία για την ολοκλήρωσή της και την υποβολή εγγράφου πορίσματος στον Πρόεδρο της Βουλής, το οποίο συνοδεύεται από το αποδεικτικό υλικό προς την Ολομέλεια της Βουλής και διανέμεται στους βουλευτές εντός δέκα ημερών. Η επιτροπή έχει τις αρμοδιότητες του Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών, όταν αυτός διενεργεί προκαταρκτική εξέταση. Αν η επιτροπή δεν υποβάλλει εμπρόθεσμα το πόρισμά της και το σχετικό αποδεικτικό υλικό, η Βουλή είτε παρατείνει την προθεσμία είτε προχωρεί χωρίς πόρισμα στη συζήτηση για την άσκηση δίωξης. Το πόρισμα της επιτροπής, εφόσον υποβληθεί, πρέπει να είναι αιτιολογημένο και να περιέχει σαφή πρόταση για την άσκηση δίωξης, όπως αιτιολογημένη πρέπει να είναι και η πρόταση τυχόν μειοψηφίας.

Οι εξουσίες της επιτροπής δεν αναστέλλονται με τη λήψη της συνόδου, παύουν όμως με τη διάλυση της Βουλής ή τη λήξη της βουλευτικής περιόδου. Αν διαλυθεί η Βουλή ή λήξει η βουλευτική περίοδος και δεν έχει κατατεθεί το πόρισμα της Επιτροπής, η Βουλή κατά την πρώτη τακτική σύνοδο της νέας περιόδου, ορίζει νέα επιτροπή για τη διενέργεια ή τη συνέχιση της προκαταρκτικής εξέτασης.

στ) Η συζήτηση του πορίσματος και η άσκηση ποινικής δίωξης

Μετά τη διανομή του πορίσματος της επιτροπής στους βουλευτές, καταρτίζεται, εντός πέντε ημερών, ειδική ημερήσια διάταξη της Ολομέλειας της Βουλής, η δε συζήτηση αρχίζει εντός δεκαπέντε το πολύ ημερών. Είναι γενική και αναφέρεται στην παραδοχή ή μη της πρότασης για την άσκηση δίωξης. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης η Βουλή μπορεί να καλέσει ενώπιόν

⁵⁴ Μαυριάς Κώστας Γ., «Συνταγματικό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, σελ. 599.

της, να εμφανισθεί και να ακουσθεί, εκείνον εναντίον του οποίου στρέφεται η πρόταση δίωξης, ακόμη και αν δεν είναι Υπουργός ή Υφυπουργός.

Η ψηφοφορία, μετά το πέρας της συζήτησης, είναι μυστική και διεξάγεται χωριστά για κάθε πράξη ή παράλειψη για την οποία ζητείται άσκηση δίωξης, η σχετική δε απόφαση λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Συνέπεια της απόρριψης του πορίσματος της Επιτροπής είναι ότι δεν μπορεί να υποβληθεί νέα πρόταση άσκησης δίωξης κατά του ίδιου προσώπου, στηριζόμενη στα ίδια πραγματικά περιστατικά.

ζ) Οι συμμετέχοντες

Η άσκηση ποινικής δίωξης κατά Υπουργού ή Υφυπουργού καταλαμβάνει υποχρεωτικά και τους τυχόν συμμετόχους,⁵⁵ οι οποίοι κατηγορούνται και δικάζονται μαζί με τον Υπουργό ή Υφυπουργό. Η τυχόν αναστολή της άσκησης ποινικής δίωξης, της προδικασίας ή της κύριας διαδικασίας, εκτείνεται και στους συμμετόχους. Το αυτό δε ισχύει και για την ανάκληση της δίωξης, αν το αποφασίσει ρητά η Βουλή. Εξάλλου, αν η Βουλή απορρίψει, ως προδήλως αβάσιμη, την πρόταση για την άσκηση ποινικής δίωξης ή αποφασίσει να μην ασκήσει δίωξη, δεν θίγεται, ως προς τους συμμετόχους, η δικαιοδοσία των τακτικών ποινικών δικαστηρίων, ως προς τους οποίους παύουν πλέον να εφαρμόζονται οι διατάξεις του νόμου για την ποινική ευθύνη των Υπουργών.

η) Η ενδιάμεση διαδικασία μετά τη λήψη απόφασης για την άσκηση δίωξης

Μετά την απόφαση της Βουλής για την άσκηση δίωξης, η οποία έχει τον χαρακτήρα γραπτής παραγγελίας για τη διενέργεια κύριας ανάκρισης, λαμβάνει χώρα δημόσια συνεδρίαση της Ολομέλειάς της, κατά την οποία ο Πρόεδρος της Βουλής προβαίνει στην κλήρωση πέντε τακτικών και τριών αναπληρωματικών μελών για τη συγκρότηση του Δικαστικού Συμβουλίου που προβλέπεται στο άρθρο 86 παράγραφος 4 του Συντάγματος.

⁵⁵ Μαυριάς Κώστας Γ., «Συνταγματικό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, σελ. 600.

Το Δικαστικό Συμβούλιο απαρτίζεται από τρία μέλη του Αρείου Πάγου και δύο μέλη του Συμβουλίου της επικρατείας, ενώ δύο αναπληρωματικά μέλη προέρχονται από τον Άρειο Πάγο και ένα από το Συμβούλιο της Επικρατείας, προεδρεύεται δε από το ανώτερο κατά βαθμό μέλος του Αρείου Πάγου, αλλιώς από το αρχαιότερο Αρεοπαγίτη. Κατά την ίδια συνεδρίαση της Ολομέλειας της Βουλής ορίζεται, με τον αναπληρωτή του, από τα μέλη της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου και ο ασκών χρέη Εισαγγελέα του Συμβουλίου. Για να μπορούν να συμμετάσχουν στη σύνθεση του Δικαστικού Συμβουλίου, όλα τα ανωτέρω μέλη του πρέπει να έχουν διορισθεί ή προαχθεί στο βαθμό τους πριν από την υποβολή της πρότασης για την άσκηση δίωξης.

Ο Πρόεδρος του Δικαστικού Συμβουλίου παραλαμβάνει από τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου τον φάκελο της δικογραφίας,⁵⁶ το δε Δικαστικό Συμβούλιο έχει τις αρμοδιότητες που ορίζονται στα άρθρα 307 επ. του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

Εντός πέντε ημερών από τον ορισμό των μελών του και τη διαβίβαση του σχετικού πρακτικού από τον Πρόεδρο της Βουλής, το Δικαστικό Συμβούλιο ορίζει ένα από τα μέλη του ως ανακριτή, ο οποίος παραλαμβάνει τη δικογραφία και τις σχηματισθείσες κατά τυχόν συμμετόχων δικογραφίες, οφείλει δε να επεκτείνει τη δίωξη και κατά των τυχόν συμμετόχων.

Αφού περατωθεί η κύρια ανάκριση, τη δικογραφία παραλαμβάνει ο Εισαγγελέας του Δικαστικού Συμβουλίου. Οι κατηγορούμενοι έχουν τα δικαιώματα του άρθρου 308 παράγραφος 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, το δε Βούλευμα του Δικαστικού Συμβουλίου δεν υπόκειται σε κανένα ένδικο μέσο και επιδίδεται στον κατηγορούμενο και στον Πρόεδρο της Βουλής εντός δέκα ημερών από την έκδοσή του. Σε περίπτωση παραπομπής μόνον του συμμετόχου, το Δικαστικό Συμβούλιο τον παραπέμπει στο αρμόδιο κατά τις κοινές διατάξεις δικαστήριο.

θ) Η συγκρότηση του Ειδικού Δικαστηρίου

Η έκδοση παραπεμπτικού βουλεύματος κατά Υπουργού ή Υφυπουργού ακολουθείται από την κλήρωση των μελών του αρμοδίου

⁵⁶ Μαυριάς Κώστας Γ., «Συνταγματικό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, σελ. 601.

δικαστηρίου, το οποίο αποκαλείται Ειδικό Δικαστήριο και, ως ανώτατο δικαστήριο, εκδικάζει τις σχετικές υποθέσεις σε πρώτο και τελευταίο βαθμό, συγκροτείται δε από δεκατρία τακτικά μέλη, επτά του Αρείου Πάγου και έξι του Συμβουλίου της Επικρατείας. Τόσο τα τακτικά όσο και τα αναπληρωματικά μέλη του δικαστηρίου κληρώνονται από τον Πρόεδρο της Βουλής, σε δημόσια συνεδρίαση της Βουλής μεταξύ των μελών των δύο ανωτάτων αυτών δικαστηρίων που έχουν διορισθεί ή προαχθεί στον βαθμό που κατέχουν πριν από την υποβολή πρότασης για την άσκηση διάταξης, ενώ δεν τίθενται στην κληρωτίδα τα ονόματα των μελών του Δικαστικού Συμβουλίου του δικαστηρίου που εδρεύει ο ανώτερος κατά βαθμό από τα μέλη του Αρείου Πάγου, τα οποία κληρώθηκαν και, μεταξύ ομοιοβάθμων, ο αρχαιότερος.

Η λήξη της βουλευτικής περιόδου ή η διάλυση της Βουλής⁵⁷ αναστέλλουν την έναρξη ή την πρόοδο της δίκης μέχρι τη συγκρότηση της νέας Βουλής σε σώμα.

1) Η διαδικασία στο ακροατήριο του Ειδικού Δικαστηρίου

Αμέσως μετά την παραλαβή του πρακτικού της Βουλής που συγκροτεί το Ειδικό Δικαστήριο, ο πρόεδρος του ορίζει δικάσιμο σε χρονικό διάστημα σαράντα έως εξήντα ημερών. Για τις κλητεύσεις κατηγορουμένων, μαρτύρων και πραγματογνωμόνων, εφαρμόζονται οι σχετικές διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

Ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να μην εμφανισθεί στο ακροατήριο, αλλά να εκπροσωπηθεί από τρεις το πολύ συνηγόρους.

Η διαδικασία στο ακροατήριο διέπεται επίσης από τις σχετικές διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

Η απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου είναι αμετάκλητη και δεν επιτρέπεται επανάληψη της διαδικασίας σε βάρος του κατηγορουμένου ούτε αίτηση ακύρωσης της διαδικασίας από τον απόντα κατηγορούμενο. Ο νόμος προβλέπει και την περίπτωση επανάληψης της διαδικασίας για τους λόγους που προβλέπονται στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Αν για οποιοδήποτε

⁵⁷ **Μαυριάς Κώστας Γ.**, «*Συνταγματικό Δίκαιο*», τρίτη έκδοση, σελ. 602.

λόγο, η διαδικασία δεν ολοκληρωθεί από τους δικαστές που κληρώθηκαν, η δίκη επαναλαμβάνεται με νέα σύνθεση.

κ) Ο έλεγχος της κατηγορίας σε περίπτωση μη περάτωσης της διαδικασίας

Ο συνταγματικός νομοθέτης προέβλεψε την περίπτωση κατά την οποία αν για οποιοδήποτε λόγο, στον οποίον περιλαμβάνεται και η παραγραφή, δεν περατωθεί η διαδικασία⁵⁸ που αφορά άσκηση δίωξης κατά προσώπου που είναι ή διετέλεσε μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός, η Βουλή μπορεί, μετά από αίτηση του ίδιου ή των κληρονόμων του, να συστήσει ειδική επιτροπή στην οποία μπορεί να μετέχουν και ανώτατοι δικαστικοί λειτουργοί, προκειμένου να ελεγχθεί η κατηγορία. Στην ειδική αυτή επιτροπή προεδρεύει ένας από τους Αντιπροέδρους της Βουλής, ο δε αριθμός των μελών της, η σύνθεση και η συγκρότησή της σε σώμα, καθορίζονται με απόφαση της Βουλής, η οποία ορίζει και την προθεσμία υποβολής του πορίσματος της Επιτροπής.

Υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής και, συγκεκριμένα, μετά την υποβολή του πορίσματος της επιτροπής και αίτηση του ενδιαφερομένου ή των κληρονόμων του, ή πρόταση του ενός δεκάτου του συνολικού αριθμού των βουλευτών και απόφαση της Διάσκεψης των Προέδρων, διεξάγεται συζήτηση στη Βουλή η οποία ολοκληρώνεται σε μία συνεδρίαση.

Η ρύθμιση αυτή επιτρέπει, όπως είναι ευνόητο, την προστασία και αποκατάσταση της τιμής των αδίκως κατηγορηθέντων, είναι δε εξίσου ευνόητο ότι, σε περίπτωση που δεν περατωθεί η διαδικασία η οποία αφορά δίωξη κατά προσώπου το οποίο είναι ή διετέλεσε μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός, κάθε διωχθείς θα επιδιώξει τον έλεγχο της κατηγορίας. Υπ' αυτή δεν την έννοια, η εν λόγω ρύθμιση προάγει και την αναζήτηση της αλήθειας.

Η διαδικασία αυτή ελέγχου της κατηγορίας περατούται με τη συζήτηση στη Βουλή.

λ) Η αστική ευθύνη των Υπουργών

⁵⁸ Μαυριάς Κώστας Γ., «Συνταγματικό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, σελ. 603.

Την αστική ευθύνη ρύθμιζε, διακρίνοντας δύο περιπτώσεις, το άρθρο 46 του ν.δ.802/1971 υπό τον τίτλο «Αγωγή αποζημιώσεως. Αστική ευθύνη του Δημοσίου».⁵⁹

α. Ο καταδικασθείς, μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός, για κάποιο από τα εγκλήματα του ν.δ.802/1971, μπορούσε να εναχθεί για αποζημίωση από τον ζημιωθέντα τρίτο. Η αγωγή εγειρόταν ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων και εκδικαζόταν κατά τις έκτοτε ισχύουσες διατάξεις.

β. Το Δημόσιο ενεχόταν σε αποζημίωση για παράνομες πράξεις ή παραλείψεις μελών της Κυβέρνησης ή Υφυπουργών. Εννοείται για οποιεσδήποτε παράνομες πράξεις ή παραλείψεις και όχι μόνον των άρθρων 1-5 του ν.δ.802/1971.

Μαζί με το Δημόσιο ενεχόταν σε ολόκληρο και ο καταδικασθείς για υπαίτια πράξη ή παράλειψη, μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός.

Δεν υπήρχε ευθύνη, ούτε του Δημοσίου ούτε του καταδικασθέντος, αν η πράξη ή η παράλειψη είχε λάβει χώρα κατά παράβαση διάταξης τεθειμένης χάριν του γενικού συμφέροντος.

Υπό το καθεστώς του νόμου 2509/1997 δεν επιτρέπεται η άσκηση πολιτικής αγωγής, η δε αγωγή αποζημίωσης ή χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, ασκείται και εκδικάζεται κατά τις ισχύουσες διατάξεις, εφόσον προηγηθεί καταδίκη του υπευθύνου από το Ειδικό Δικαστήριο. Κατά τα λοιπά, εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ, ως προς την αστική ευθύνη του δημοσίου, αν και επισημαίνεται η εν λόγω διάταξη ως ασαφής και ικανή να δημιουργήσει ερμηνευτικά προβλήματα.

⁵⁹ Μαυριάς Κώστας Γ., «Συνταγματικό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, σελ. 604.

5. Επίλογος

Με την κατάργηση των ιδιώνυμων εγκλημάτων που έχουν ως υποκείμενο αποκλειστικά υπουργούς και αφορούν βασικά την άσκηση πολιτικής, αποφεύγεται και η μοιραία ανάμειξη της Δικαιοσύνης στο χώρο των πολιτικών ενεργειών και σκοπιμοτήτων. Η πολιτική ευθύνη των πολιτικών προσώπων είναι αρκετή για την καταστολή των πράξεών τους που δεν εμπίπτουν στους ποινικούς νόμους, οι οποίοι ισχύουν για όλους τους Έλληνες. Έτσι, θα απομακρυνθεί, νομίζω, και ο πειρασμός των πολιτικών να χρησιμοποιούν την ποινική δικαιοσύνη ως μέσο αντιμετώπισης των αντιπάλων τους, τακτική που έχει ολέθριες συνέπειες και για την πολιτική και για τη Δικαιοσύνη.

**Αποφάσεις Δικαστηρίων σχετικές με την ευθύνη
των Υπουργών**

1. Υπόθεση σχετικά με την αστική ευθύνη του Υπουργού και το αντίστοιχο δικαίωμα του ζημιωθέντος. Απόφαση Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών 7558/1986

Πρόεδρος: Δημήτριος Λοβέρδος

Δικηγόροι: Ιωάννης Σοφός, Ιωάννης Αποστόλου, Μαρ. Στάμου,

Κωνσταντίνος Ντατιάκης

Κατά τις διατάξεις των άρθρων 46 παράγραφοι 1, 2, άρθρου 5 ν.δ.802/1971 «περί ευθύνης των μελών της κυβέρνησης και των Υφυπουργών», που ισχύει δυνάμει του άρθρου 115 παράγραφος 1 Συντ. 1975, εφόσον δεν εξεδόθη ακόμη ο υπό του άρθρου 86 παράγραφος 1 Συντ. 1975 προβλεπόμενος νόμος, από την παραβίαση υπό μέλους της Κυβερνήσεως ή υφυπουργού κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του, των κειμένων ποινικών διατάξεων, γεννάται κατά του καταδικασθέντος μέλους κυβερνήσεως ή υφυπουργού και αγωγή αποζημιώσεως υπέρ του ζημιωθέντος. Το Δημόσιο ενέχεται εις αποζημίωση ένεκα παρανόμων πράξεων ή παραλείψεων μελών της Κυβέρνησης και υφυπουργών, εκτός εάν η πράξη ή παράλειψη έγινε κατά παράβαση διατάξεως κειμένης χάριν του γενικού συμφέροντος.

Μαζί με το Δημόσιο ενέχεται εις ολόκληρον και το μέλος της κυβέρνησης ή ο υφυπουργός, εάν η πράξη ή η παράλειψη αυτού είναι υπαίτια και εφόσον χώρεσε καταδίκη. Από τις διατάξεις αυτές προκύπτει, ότι η αυτή αγωγή αποζημίωσης, αποκτάται εφόσον μεταξύ των άλλων προϋποθέσεων, εχώρησε καταδίκη του υπαιτίου σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 9 επ. ν.δ.802/1971, 85, 86 Συντ. 1975. Δηλαδή η αστική ευθύνη του υπουργού τελεί υπό την προϋπόθεση της ποινικής, που αποτελεί ζήτημα προδικαστικό της αστικής ευθύνης και δεν είναι δυνατή η έγερση αστικής αγωγής κατά του υπουργού πριν από την άσκηση της ποινικής αγωγής κατά του υπουργού και την καταδίκη του για παράνομη – αξιόποινη πράξη. Εξάλλου για να διαταχθούν ασφαλιστικά μέτρα, κατά τις διατάξεις των άρθρων 682 επ. ΚΠολΔ απαιτείται να υπάρχουν πλήρη τα γεγονότα, τα

οποία *εξ' αντικειμένου δίκαιον* ορίζει για την απόκτηση του δικαιώματος. Ασφαλιστικό μέτρο δύναται να διαταχθεί προς εξασφάλιση απαιτήσεως υπό αίρεση η προθεσμία, όχι όμως και μελλούσης και δεν αρκεί η προσδοκία της αποκτήσεως του δικαιώματος.

Με την υπό κρίση αίτηση ζητείται: 1) Να διαταχθεί το ασφαλιστικό μέτρο της συντηρητικής κατάσχεσης κάθε περιουσιακού στοιχείου του εναγομένου υπουργού, προκειμένου να εξασφαλισθεί η απαίτηση του αιτούντος (10.000.000 δρχ.) και 2) Να δημοσιευθεί η απόφαση που θα εκδοθεί στον ημερήσιο τύπο προς αποκατάσταση της προσωπικότητας του αιτούντος.

Η απαίτηση των 10.000.000 δρχ. αφορά στη χρηματική ικανοποίηση του αιτούντος, για την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη, όπως ισχυρίζεται, από την αξιόποινη πράξη της συκοφαντικής δυσφήμισης κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του υπουργού από το Βήμα της Βουλής, στις 01.03.1986 και δια του ημερήσιου τύπου στις 22.03.1986.

Επομένως, για να γεννηθεί το δικαίωμα του αιτούντος για χρηματική αποζημίωση, απαιτείται προηγούμενη καταδίκη του υπουργού για την αξιόποινη πράξη της συκοφαντικής δυσφήμισης, αλλά κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του ως υπουργού. Η προϋπόθεση αυτή δεν εκπληρώνεται με την από 24.03.1986 έγκληση ενώπιον του Εισαγ. Πλημ. Αθηνών για συκοφαντική δυσφήμιση. Η υπό κρίση αίτηση απορρίπτεται ως απαράδεκτη.

2. Υπόθεση Υπουργού Ν.Α. σχετικά με την παραγραφή των υπουργικών εγκλημάτων του ν.δ.802/1971. Απόφαση αρ. 9/1990 Ειδ.Δικ. ΥΠ (3533)

Πρόεδρος: Ι. Γρίβας (πρόεδρος του Αρείου Πάγου)

Από τις διατάξεις των άρθρων 86 παράγραφος 1, 2 Συντ, 9, 10 του ν.δ.802/1971 και 153 παρ.1, 2, 154 παρ. 1,2 κανονισμού της Βουλής προκύπτει ότι μόνη η Βουλή, ύστερα από πρόταση ορισμένου αριθμού βουλευτών, δικαιούται να ασκήσει ποινική δίωξη κατά Υπουργού ή Υφυπουργού εν ενεργεία ή μη, για τα προβλεπόμενα στα άρθρα 1 έως 5 του ν.δ.802/1971 εγκλήματα.

Στην υπόθεση που κρίνεται, οι αποδιδόμενες στους κατηγορούμενους πράξεις ψευδούς βεβαιώσεως και πλαστογραφίας, ηθικής αυτουργίας και

άμεσης συνέργειας σ' αυτές, στρέφονται κατά του Δημοσίου και έχουν αντικείμενο ανώτερο των 5.000.000 δρχ. τιμωρούνται, επομένως, σε βαθμό κακουργήματος και συμφώνως προς τα άρθρα ΙΙΙ παράγραφος 2 και 112 Π.Κ., παραγράφονται με την πάροδο 15 τουλάχιστον ετών από την ημέρα που τελέσθηκαν.

Οι πράξεις αυτές, κατά τα οικεία κλητήρια θεσπίσματα, φέρονται ότι έχουν τελεσθεί κατά το έτος 1916, δηλαδή κατά τη διάρκεια της Δ' Βουλευτικής περιόδου της Προεδρευόμενης Ελληνικής Δημοκρατίας. Κατά την πρώτη σύνοδο της Ε' Βουλευτικής περιόδου της Ελληνικής Δημοκρατίας, η Βουλή των Ελλήνων με την από 12 Ιουλίου 1989 απόφασή της άσκησε εμπροθέσμως ποινική δίωξη για τις εν λόγω πράξεις και διέταξε σχετική προανάκριση, την οποίαν ανέθεσε σε προανακριτική επιτροπή που συγκροτήθηκε κατά το άρθρο 156 ΚτΒ. Η επιτροπή αυτή διεξήγαγε την εν λόγω προανάκριση και υπέβαλε στη Βουλή το σχετικό από 3 Αυγούστου 1989 πόρισμά της, που έγινε δεκτό με την από 25 Αυγούστου 1989, απόφαση της Βουλής, με την οποία παραπέμφθηκαν πριν από την πάροδο της πρώτης συνόδου της Ε' Βουλευτικής περιόδου, οι κατηγορούμενοι στο δικαστήριο τούτο, για να δικαστούν για τις ως άνω πράξεις.

Ενόψει τούτων και αυτών που εκτίθενται στη μείζονα σκέψη της παρούσης, εφόσον η Βουλή άσκησε εμπροθέσμως, κατά την πρώτη σύνοδο της Ε' Βουλευτικής περιόδου, που ακολουθεί αμέσως την Δ' Βουλευτική περίοδο κατά την οποίαν φέρονται ότι έχουν τελεσθεί οι ανωτέρω πράξεις, ποινική δίωξη γι' αυτές, δεν επήλθε εξάλειψη του αξιοποίνου τούτου με παραγραφή εκ του ότι κατά τη διάρκεια της πιο πάνω συνόδου δεν εκδόθηκε γι' αυτές κλητήριο θέσπισμα στους κατηγορουμένους μεταξύ των οποίων είναι και ο Υπουργός Ν.Α. Επομένως, η ένταση των κατηγορουμένων με την οποία υποστηρίζονται τα αντίθετα, είναι απορριπτέα ως μη νόμιμη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρουλάκης Ν. *Γύρω από την ποινική ευθύνη των υπουργών: Παραγραφή – συμμετοχοί, Σειρά ποινικά 30, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, 1989.*

Βαρβιτσιώτης Ι. Μ., *Η Ελλάδα μπροστά στο 2000: 1 νέο συνταγματικό πλαίσιο, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, 1998.*

Βενιζέλος Ευάγγελος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη 1991.*

Κασιμάτης Γ., Μιχαλάκης Ν., Παντελής Α., *Κείμενα Συνταγματικού Δικαίου, Ινστιτούτο Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας και Συνταγματικής Επιστήμης. Κείμενα Δημοσίου Δικαίου, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1991.*

Λοβέρδος Ανδρέας Ν., *Η ποινική ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών στο κοινοβουλευτικό πολίτευμα, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1995.*

Μανωλεδάκης Ιωάννης Ε., Βενιζέλος, Ε., *Ποινική ευθύνη των Υπουργών: μειονεκτήματα της ισχύουσας ρύθμισης – προτάσεις για την τροποποίησή της, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1993.*

Δημητρόπουλος Γ. Ανδρέας, *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Β' Οργάνωση και λειτουργία του κράτους, έκδοση Θ', Αθήνα 2001.*

Μαυριάς Γ. Κώστας, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι., εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 2000.*

Μαυριάς Γ. Κώστας, *Συνταγματικό Δίκαιο, τρίτη έκδοση κατά το αναθεωρηθέν Σύνταγμα και τους εκτελεστικούς νόμους, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 2004.*

Ράικος Αθανάσιος, *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Α', Εισαγωγή – Οργανωτικό Μέρος. Τεύχος Β', εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1990.*

Σκουλούδης Γ. Εμμανουήλ, *Περί της αστικής ευθύνης των Υπουργών: τα παρ' ημίν ισχύοντα και τα αλλαχού ίδια εν Γαλλία κρατούντα, εκδόσεις Α. Ραφτάνης, Αθήνα 1913.*

Τσάτσος Θ. Δημήτρης, Φουντεδάκη Ν. Πηνελόπη, *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Β', Οργάνωση και Λειτουργία της Πολιτείας, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1993.*